

„BARBÁROK?” – A RÁKÓCZIFALVI KÉSŐ SZARMATA – HUN KORI PUSZTULÁSI HORIZONT ÉRTÉKELÉSE

MASEK ZSÓFIA*

*„Mire a hold feljött, akkorra be volt kaparva a vendéglátó gazda fiastól és három kutyájával.
Tüzet raktak a sírra ganéból s megsütötték a szalonnájukat. Jóízűen megvacsoráztak
– No e megvan, – mondta a veres juhász – akkor ballagjunk.”*

Móricz Zsigmond: Barbárok

Absztrakt: *Az elemzett lelőhely (Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely) késő szarmata – hun kori településén nagy kiterjedésű pusztulási réteg húzódik másodlagos helyzetben. A tanulmány célja a település tárolóvermeiben talált emberi vázak teljes közlése, valamint kontextusuk felvázolása a településszerkezeti kutatások segítségével.*

Kulcsszavak: *Kárpát-medence, Jász-Nagykun-Szolnok megye, késő szarmata – hun kor, településkutatás, „gödörhullák”, módszertan*

BEVEZETÉS¹

Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely (1. kép) késő szarmata – hun kori településének pusztulási horizontjáról röviden már korábban beszámoltam.² A pusztulási réteg vizsgálata lett az alapja a lokális késő szarmata – hun kori leletanyag meghatározásának, térképre vitele pedig a településszerkezeti vizsgálatok kiindulópontjává vált.³ Szintén röviden érintettem a település tárolóvermeibe dobott emberi vázakat, amelyek a pusztulási réteggel egykorúnak bizonyultak.⁴ Jelen tanul-

mány a pusztulási réteg elemzését tűzte ki célul, elsősorban azokra a tárolóvermekben talált emberi vázakra koncentrálni, amelyek részletes közlése mindmáig elmaradt. Bemutatásuk után röviden a településszerkezeti kutatások eredményeit is összegzem, amelynek célja elsősorban annak szemléltetése, hogy a tárolóvermekbe dobott emberi vázakkal csak kontextusuk, településszerkezeti összefüggéseik kutatásával együtt érdemes foglalkoznunk.

A TELEPÜLÉSI OBJEKTUMOKBAN FELTÁRT EMBERI VÁZAK

A rákóczifalvi 5. lelőhelyről 6 késő szarmata – hun kori anyagot tartalmazó, méhkas alakú tárológödörből került elő 9 emberi váz. Ezek az

emberi maradványok – egy kivételével (5/14/15. gödör, 35. váz) az 5. lelőhely központi területén sűrűsödő, méhkas alakú gödrökből kerültek elő.

* MTA BTK Régészeti Intézet, H-1014 Budapest, Úri u. 49. masek.zsofia@btk.mta.hu és masekzso@gmail.com

¹ A tanulmány az NKFI/OTKA NK-111-853 sz. pályázat keretei közt készült.

² MASEK 2012, 45–48, 7. ábra; MASEK 2015.

³ MASEK 2012, 55.

⁴ MASEK 2012, 47.

1–3. 5/543/661. gödör⁵ (DJ-10 négyzet): Az objektumban három teljes váz helyezkedett el (2. kép; 3. kép 1). A legfelső, 841. váz (2. kép 3; 5. kép 2–3) lábszára szinte kiállt a gödörből. Háton fekvő, kicsavarodott helyzetben találtuk, felsőteste a gödör széle felé fordult. Koponyája hátracsuklott és bal oldalán feküdt. A jobb kar könyökben behajlítva, felemelt pózban, a kéz a fej előtt; a bal kar a test alá került; a karcsont a test mellett, az alkar erősen behajlítva az arc irányába. A lábak a combcsontnál keresztezve feküdtek, a gödör szája felé álltak. A jobb láb a bal lábön nyugodott, a bal lábszára a bontás során megsérült, míg a jobb lábszár a bal combcsont alá került. Talpa a lábszár alá szorult, és a 842. váz térdei fölött feküdt.

A 842. váz (2. kép 4; 5. kép 4) a bal oldalára, és félig hasra fordulva feküdt. A vázat nagyrészt takarta a fölé dobott 841. váz. A 669. váz fölött helyezkedett el, annak lábfeje a gerincoszlop közepe alá került. Arca a bal vállon, a gödör alja felé fordítva feküdt. Koponyája az öreglyukkal felfelé nézett, az első pár nyakcsigolyával együtt a gerincoszlopról leválasztódott és lefordult. Az állkapocs a jobb karcsont vége alatt, a gödör alja felé fordulva helyezkedett el, fölötte egy-két nyakcsigolyával. A többi nyakcsigolya és a gerinc többi része az állkapocs mellett indult és a bal oldalára fordult. Jobb karja vállból kifordulva, a gödör szélén kinyújtva, keze tenyérrel felfelé, ujjai a gödör falán támaszkodnak. Bal karja a test alá került, könyöke behajlítva, kézfeje kiterve-behajlítva, ujjai a jobb alkar felett. Lábai felhúzva, a két medencelapát egymáson feküdt. A jobb láb teljesen felhúzott, a lábszár a combcsont alatt, a jobb térd a bal alkar alatt, lábfej a jobb medencénél. Az alsó, bal lába kevésbé felhúzott, lábfeje hiányzott (talán a bontás miatt).

A 669. váz a gödör északkeleti oldalán, legalul feküdt (2. kép 2; 5. kép 5–6). Félig háton, félig a bal oldalára fordult. A koponya arccal a bal vállra hajlott, arca a gödör alja felé nézett. A bal kar a gödör szélén kinyújtva, alkarja kicsavarodva; a jobb kar a test mellett nyújtva. Jobb kézfeje a bontás során sérülhetett meg. A lábak kissé felhúzva, a bal oldalra fordulva feküdtek; a lábszárak vége és a lábfejek a 669. és a harmadik, 842. váz alá szorultak (5. kép 2).

A gödör betöltése a vázak felett és alatt homogén volt: szürkésbarna agyagos humusz és sárga agyag keveréke, patics- és faszénzemcsékkel közepesen keverve. A 669. váz medencétől lefelé, a 842. váz szinte teljesen a gödör alján feküdt, ezzel szemben a 669. jobb válla és koponyája magasabb feltöltési rétegbe fúródott (5. kép 6). A 841. váz alkarjának közvetlen a 842. koponyája melletti helyzete és erősen, szinte a 842. váz szintjéig visszahajlott bal lába bizonyítja, hogy a há-

rom test egy időben került a gödörbe. Az, hogy ennek ellenére néhol alattuk is vastagabb feltöltési rétegek keletkeztek a gödör szélein, azt bizonyítja, hogy a gödört hamar feltöltötték, mert a vázrészek szétesésére nem maradt idő. A 842. váz koponyájának és nyakcsigolyáinak helyzete viszont arra utalhat, hogy a test már a bomlás bizonyos fázisában került a gödör aljára.

4–5. 5/630/754. gödör (DJ-05 négyzet): Két váz feküdt egymásra hajlítva (3. kép 1; 5. kép 7–8). A 818. emberváz (6. kép 1) hanyatt, részben bal oldalára fordulva feküdt a tárológödör északkeleti oldalán. Feje balra fordult, felsőteste hanyatt feküdt, mellkasa a gödör bontása során sérült. A jobb kar könyökben visszahajlott a nyakhoz, az ujjak szorosan a nyak mellett. A bal kéz a test mellett nyújtva, kissé kifelé, a tenyérrel felfelé fordult kézfej a 854. váz jobb térdén nyugodott. A bal láb balra kidőlt, erősen felhúzott, térde a 854. váz ölében, a lábfejsontok annak álla előtt. A jobb láb a bontás során kimozdult, de térdben szintén visszahajlott, felfelé állt. A térd a 854. váz koponyájára támaszkodott, a lábfej pedig a koponya mögött, a gödör alján húzódtott. Valószínűleg az övről lóghatott a deréktól balra, részben a 854. váz jobb térdén talált közepes méretű vaskés. A bontás során kimozdult csontrészek: a felsőtest középső része, a jobb medencelapát, a teljes jobb láb és a jobb felkar, illetve a jobb alkar *proximalis*ának kétharmada.

A 854. alsó váz (6. kép 2) a gödör délkeleti felében, bal oldalára feküdvé nyugodott. A váz fekvése követte a gödör alját. Feje balra dőlt, a törzsnél kissé lentebb helyezkedett el. A jobb kar a gerincoszlop mellett feküdt, ujjak a medence alatt, ráhajolva. A jobb kar a test alá csavarodott. Derékszögben felhúzott lábai a 818. váz arckoponyája mellett végződtek. A vázon keresztbe, fordított tájolásban feküdt a 818. halott, amelynek felhúzott bal térde a 854. váz fején helyezkedett el, jobb talpa a 854. váz álla alá támaszkodott. A bal térde a 854. váz „ölében”, bal keze annak jobb lábán nyugodott.

Az 5/630. gödör betöltése tömör barna agyagos humusz, sárga agyagfoltokkal keverve. A vázak felszedése közben egy közepes méretű vascsat is előkerült.

6. 5/683/810. gödör (DJ-09 négyzet): A gödörben fekvő 822. váz (3. kép 2; 6. kép 5) előkerülésére magasan fölfelé nyúló bal lábszára figyelmeztetett a gödör bontásának kezdetén. Feje hátracsuklott, karjai erősen a vállához hajlítva; bal kézfeje behajlítva, jobb kézfeje erősen kicsavarodva, szinte ökölbe szorulva feküdt. A felsőtest és a medence hanyatt helyezkedett el, míg a lábak a méhkasos rész keleti szélébe torlódtak. A jobb láb erősen felhúzva, jobbra a gödör aljára kidőlt; a bal térd a méhkas keleti falának támaszkodott. A bontás során kimozdult lábszár ettől is fentebb, a gödör pereme felé helyezkedett el.

⁵ A feltárásokon objektumszám/stratigráfiai egység dokumentációs rendszert használtak. Mivel a jelenségek számozása lelőhelyenként újraindult, ezért előtagként a lelőhely azonosítóját is feltüntettem.

A váz a szűk, méhkas alakú gödör betöltésének közepén, vastag, szenes rétegben feküdt. Ez az egyetlen váz, mely nem a gödör alján, hanem egy, már félig feltöltődött gödörből került elő. A gödör betöltése puha, fekete, paticcsal kevert faszenes humusz volt.

7. 5/361/471. *gödör* (EJ-06 négyzet): A gödörben fekvő 628. embervázat az előzőektől kissé eltérően kell értelmeznünk (4. kép 1; 6. kép 3–4). Ez a váz szintén teljes, de kinyújtott testhelyzetben került elő. Koponyája előre nézett, kezei, lábai nyújtva, tenyere a gödör alján, lábfejei kifelé fordultak. Bal kézcsontrajai és lábfeje a gödör bontása során mozdultak ki, koponyája mellé egy rágcsáló mozdította ki egyik bordáját. A váz részben a méhkas alatt feküdt. A nagyméretű, meneteles lejárattal rendelkező méhkas alakú tárolóverem aljába a halottat közvetlenül felülről nem dobhatták bele. A későbbi beásást a kör alakú verem peremének bolygatatlansága és a rétegviszonyok sem teszi lehetővé. A váz a gödör alján, néhány cm szenült réteg fölött feküdt vízszintes helyzetben; ezért kizárható, hogy a testet oldalról gurították bele a gödörbe, és ilyen szabályos pozícióba került volna el. Helyzete csak úgy jöhetett létre, hogy valaki – a gödör nyugati oldaláról leereszkedve – a gödör aljába fektette és gondosan kinyújtóztatta a testet. A váz tájolása ÉK–DNy, 38°. Melléklete nem volt.

A váz fölött egy keskenyebb humuszcsoport húzódtott (elföldelés?), majd teljes szélességében 30–40 cm vastagon égett, paticstörmelékes omladékréteg borította a gödör felszínét, mely viszonylag gazdag leletanyagot

További két, gepida kori gödörbe dobott váz került elő a 8. lelőhely területén, azaz az 5. lelőhely intenzív szarmata telepétől délkeleti irányban, több mint fél kilométer (550–580 m) távolságra. Ezek értelmezését a gepida kori település elemzésével kell majd összekapcsolnunk.

Az embertani vizsgálatokkal megerősített esetekben a késő szarmata – hun kori település-

szolgáltatót. Az omladék akkor került a verembe, amikor az még részben ellátta funkcióját: a lejtős nyugati részbe ugyanis még nem húzódik át, csak a mélyebb méhkasban volt jelen. Ez a holttest elföldelése után igen kevés idővel történhetett. E fölött a gödör betöltése fekete, paticcsal kevert humusz volt.

8. 5/532/647. *gödör* (DJ-20 négyzet): A gödörről metsetrajz nem készült, és a 648. csontváz helyzetéről sem áll rendelkezésre információ. Csak annyi biztos, hogy egy teljes emberi váz származik belőle, emiatt feltételezhetjük, hogy ez is antropológiai összefüggéseiben került a gödörbe.⁶

9. 5/14/15. *gödör* (FJ-23 négyzet): Az 5. lelőhely északkeleti sarkában kirajzolódó kisebb települési egység egyik tárolóverme (4. kép 2; 6. kép 6–7).⁷ A 35. váz a gödör aljához közel, sekély feltöltődési rétegben, a méhkas északi szélén került elő, fejjel nyugatnak. A váz a jobb oldalán feküdt, bal karja az arc előtt, kinyújtott pózban, a jobb karja a testen, könyökben meghajlítva. A lábak erőteljesen felhúzóva, térdek a medence előtt, a bokák közvetlen a medence alatt. A bontás során megsérült a koponya, a jobb alkar és a térd. A 361/628. vázhoz hasonlóan fektetési helyzete csak úgy jöhetett létre, ha valaki a gödör alján állva az elhunytat elrendezte. A gödör délnyugati oldalán egy ép edény – egy üllői típusú szemcsés fazék – helyezkedett el a méhkas alatt, oldalára dőlve.

A gödör egyrétegű, szürkésbarna agyagos humuszos betöltésű volt, kevés sárga agyagfolttal keverve.

seken talált emberi maradványok gyermekek, nők, vagy idős emberek vázai voltak. Ez a kép is hozzájárult ahhoz, hogy egy, háborús időszakban otthon maradt lakosság áldozatait lássuk bennük, akiket nem tudtak megvédeni a településeket ért támadástól.⁸ A rákóczi falvi maradványok vizsgálata azonban teljesen más eredménnyel járt.

⁶ A váz feltehetőleg a bedobott vázak közé tartozik. Az ásatási munkások valószínűleg könnyebben tudtak állatsontnak vélni és kilapátolni egy teljes emberi vázat, ha az nem nyújtott vagy zsugorított testhelyzetben, hanem a gödör – elmondásuk szerint – „egész területén” került elő. Ugyan állításuk szerint a váz nem feküdt anatómiai rendszerben, de ez természetesen megkérdőjelezhető, már csak a vázrészek mennyisége, egy egyénhez tartozása, és a lelőhely párhuzamos jelenségei alapján is. Sajnos mindezen következtetések csak feltételezések maradnak.

⁷ Bővebben ld. MASEK 2015.

⁸ VADAY 1997, 86.

Objektum	Stratigráfiai egység	Nem	Életkor (év)
14.	35.	nő	35–40
361.	628.	férfi	25–30
532.	648.	férfi	35–40
543.	669.	férfi	35–40
543.	841.	férfi	35–45
543.	842.	férfi	45–50
630.	818.	férfi	35–40
630.	854.	?	12–14
683.	822.	férfi	35–40

1. táblázat. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lh. A tárolóvermekben talált emberi maradványok főbb embertani adatai (Hajdu Tamás meghatározása alapján)

Table 1. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. Main anthropological data of the human remains found in storage pits (definition by Tamás Hajdu)

A települési objektumokban feltárt vázak két kivétellel felnőtt, érett korú férfiakhoz tartoztak. A hét 25–50 éves férfi közül négyen is 35–40 éves korukban vesztették életüket – ez köztük a leggyakoribb életkor. Ugyanennyi idős volt az egyetlen nő, de egyéb okokból is bizonytalan, hogy az ő esetét a férfiak sorsával azonos módon értékelhetjük-e. Rajtuk kívül egy 12–14 éves gyermek váza került elő a gödrökből (5. váz), amely egy 35–40 éves férfival feküdt a 630. gö-

dörben. A csontokon egyik esetben sem voltak megfigyelhetőek halált okozó, *perimortem* sérülések nyomai. Ez azonban erőszakos halálukat nem zárhatja ki; azaz a halál körülményei minden esetben bizonytalanok.⁹

A korábbi szarmata kori leletekkel kapcsolatban megjegyezték, hogy a vázak nem mindig teljesek. Ki kell emelnünk, hogy ezen a településen minden váz anatómiai összefüggésben került elő.¹⁰

A PUSZTULÁSI RÉTEG ÉS AZ EMBERI VÁZAK KAPCSOLATA

A rákóczifalvi lelőhely települési jelenségeiből előkerült emberi maradványok esetében az értelmezést több tényező rögtön leszűkíti. Egyrészt itt nem csak egyetlen régészeti jelenséget kell értékelnünk, ezért nyilvánvaló volt, hogy megoldást csak a település átfogó elemzése hozhat. Csak így dönthető el, hogy az elföldelés helyszínéül kiválasztott jelenségek speciális szerepet töltenek-e be a településszerkezetben, vagy sem. Másrészt már a feltárás során is egyértelmű volt, hogy ezen a területen nagy kiterjedésű pusztulási horizont húzódik, amely nagyrészt

másodlagos helyzetben, tárolóvermekben található. Erre az objektumok égett omladékrétegei, gazdag, gyakran erősen égett kerámiaanyaga és a nagyszámú összeilleszthető edény is utalt (7. kép). Emellett azonban azt is láttuk, hogy a lelőhelyen mind szarmata, mind gepida kori települési jelenségekkel számolni kell. Ezért az első kérdés az kellett legyen, vajon a lelőhelynek hány pusztulási rétege van, és melyikhez tartoznak az emberi maradványok?¹¹

Az első lépést a tárolóvermekbe dobott emberi vázak kerámiaanyagának meghatározása

⁹ Az 5–8–8A. lelőhely kora népvándorlás kori antropológiai anyagának meghatározását Hajdu Tamás végezte. Az eredmények publikálása folyamatban van.

¹⁰ Az 5/532/648. (7.) váz kivételével, amelynél ez bizonytalan.

¹¹ A kérdéseket talán jól érzékelteti, hogy a helyszínen még az összes „gödörhulla” – a település nagy részéhez hasonlóan – gepida kori keltezését kapott.

jelentette. Sajátos módon ezekben a gödrökben egy kivétellel nem található sem másodlagos helyzetű törmelékanyag, sem nagy mennyiségű leletanyag. Anyaguk a finombontás során előkerült, erősen töredezett cserepekre korlátozódik. Ennek ellenére késő szarmata – hun kori keltezésük valószínűsíthető volt a gepida ellenében. Ezt megerősítette a további leletanyag átnézése is, melynek során számos, a helyszínen gepidának keltezett jelenség késő szarmata – hun korinak bizonyult.

Ezek után nyilvánvaló volt, hogy a feldolgozás a szarmata kori településsel kell, hogy meginduljon, annak érdekében, hogy a későbbi gepida horizonttal való kapcsolatát értelmezni lehessen. Csak a két horizont elkülönítése tisztázhatta megnyugtatóan az emberi vázak körét is. A késő szarmata – hun kori horizontot az úgynevezett csillámos-szemcsés lassúkorongolt kerámia, majd a különböző jelenségekből összeillesztett edénytöredékek segítségével építettem fel. Az edények száma, amelyeknek töredékei két – vagy több – stratigráfiai egységből kerültek elő, jelenleg 111.¹² Ebből 90 edénykapcsolat tartozik az 5. lelőhely szarmata kori anyagához, illetve azokhoz az esetekhez, amelyek szarmata és gepida kori objektumokat kötnek össze.

Röviden korábban is érintettem,¹³ hogy a szarmata kori település területén az összetartozó edénytöredékek szóródása kezdetben is strukturáltnak tűnt, és az anyagfeldolgozás előrehaladásával a leletszóródás jellegzeteségei felerősödtek. A horizontba sorolható objektumok egy része a településrészlet közepén sűrűsödik, s ezt a zónát sugárszerű irányokba rendeződve veszi körbe a többi gödör. Az egymással közvetlenül összekapcsolható gödrök hosszú sorainak kialakulása mellett mások párosával maradtak, azonban a strukturáltság ezeknek az eseteknek a többségében is egyértelmű. A leletszóródás, vagyis a sugár irányú vonalak alapján valószínű, hogy ezek is egykorúak a többi gödrökből álló nagyobb rendszerekkel. Ezt az is megerősíti, hogy két-két gödröt

több esetben több edénykapcsolat is összeköt, ami a véletlenszerű elhelyezkedés ellen szól, és inkább strukturált depozícióra utal.¹⁴

Az összeillesztett edénytöredékek segítségével kialakult kép egyetlen kiterjedt pusztulási horizont létezését támasztotta alá. A feldolgozás során az egyik, emberi maradványt tartalmazó verem kerámiaanyagát közvetlenül is sikerült hozzákapcsolni ehhez a rendszerhez (5/361/471. objektum, 9. váz, 83. edénykapcsolat). Ez a töredék csak a gödör alján fekvő váz szintjéről, vagy a fölötte lévő rétegből származhat. Ez összeköttetésben áll az 5/366/476. objektummal, amely egy további olyan gödörrel kapcsolható össze (5/346/456. objektum, 37. edénykapcsolat), amely már a másodlagos helyzetű pusztulási réteg központi magjával tart közvetlen kapcsolatokat (5/323/433., 5/334/444., 5/363/473. gödrök, 35. és 38. edénykapcsolat; 8. kép 1). Amennyiben elfogadjuk, hogy a szarmata településszerkezetbe illeszkedő gödrökbe elföldelt halottak azonos időben kerülhettek a tárolóvermek mélyére, ez az időpont a késő szarmata – hun kori települési fázis pusztulásával azonos kellett, hogy legyen.

Valószínűleg nem véletlen, hogy csak egyetlen gödröt sikerült összekötni a másodlagos helyzetű települési horizonttal, hiszen ez az egyetlen, amelyből jelentősebb mennyiségű leletanyag származik. A többi gödör rétegvizsgálatai mások, és leletanyag alig akadt belőlük. Nem várhatjuk el, hogy pl. az 543. gödör (1–3. vázak) 23 kisméretű töredékét – köztük mindössze négy, rajzolásra is alig méltó peremtöredékkel – össze lehessen illeszteni a jóval gazdagabb anyagú gödrök anyagával. A pusztulási horizontba is tartoznak szegényesebb leletanyagú gödrök (pl. 5/216/319. gödör, mindössze 7 töredék a 18. és 65. sz. edénykapcsolat nélkül). Nagyobb anyagban nagyobb esélyünk van olyan jellegzetes töredékeket vagy jellegtelenebb, de nagyobb edényrészeket találni, amelyeket sikerrel tudunk összenézni a horizont leletanyagával.

¹² Az 5–8–8A. lelőhelyek összevont adata.

¹³ MASEK 2012, 47–48.

¹⁴ A térképeken ezeket a többszörös (kétszeres–ötszörös) kapcsolatokat a gödrök között vastagabb vonalakkal jelöltem.

TOVÁBBI MÓDSZERTANI GONDOLATOK

Szintén érintettem már röviden a problémát,¹⁵ hogy az edénykapcsolatok segítségével meghatározott objektumok betöltési rétegeinek egykorúsága nem bizonyítható közvetlenül, hiszen egy edény töredékei különböző időpontokban is a gödrökbe kerülhettek. Az sem bizonyítható, hogy a gödrök leletanyaga az utolsó cseréptöredékig egy adott pillanatban használt edények töredékeiből áll, sőt, ez véleményem szerint általában valószínűtlen egy régészeti településanyagban. Az összeálló edénytöredékek segítségével mégis egy, azonos régészeti fázisba sorolható, viszonylag zárt leletanyagot különíthetünk el, mely a horizontális telepek feldolgozását jelentősen megkönnyíti. Segítségükkel kijelölhetjük az adott időpontban nyitva állt gödröket, másrészt a gödrök további leletanyaga alapján jelentősen tágíthatjuk a régészeti horizonthoz tartozó kerámia mennyiségét.

Természetesen minden korszak esetében előfordulhat, hogy egy edény darabjai különböző gödrökből kerülnek elő. Ennek számos oka lehet, ezért a jelenség minden esetben egyéni vizsgálatra szorul, melyet legkönnyebben a rákócizfalvi lelőhelyről őskori példákkal támaszthatunk alá. Az 5. lelőhely egy neolitik edénykapcsolata például két szomszédos neolitik gödör egykorúságát mutathatja. Más esetben a neolitik gödröt csak a ráásott későbbi, szarmata objektum anyagával kötötte össze az edénytöredék, ezért ez csak a két korszak anyagának keveredését illusztrálja.

Éppen ezért a feldolgozás kezdetén az esetleges korábbi vagy későbbi leletegyüttesek keveredésének elkerülése végett, csak azokat a kora népvándorlás kori edénykapcsolatokat vettem figyelembe, amelyek közül legalább az egyik gödör tartalmazott csillámos-szemcsés soványított, lassúkorongolt kerámiát.¹⁶ A feldolgozás előrehaladásával világossá vált, hogy a lassúkorongolt kerámiát nem tartalmazó edénykapcsolatos gödrök egy része valószí-

nűleg szintén a vizsgált horizonthoz tartozik, mert az anyagtípus mennyisége a lelőhelyen túl kicsi ahhoz, hogy minden gödörbe belekerüljön. A lelőhely bizonyítja azt a logikus feltevést, hogy az egy korszakba sorolható jelenségek nem mind tartalmaznak a régészeti fázisra jellemző anyagot.

Az edénykapcsolatok edényeinek egy része a pusztulási rétegnél korábbi is lehet. A lelőhely egyetlen reliefes *terra sigillata* táljának töredékei például két közeli gödörből voltak összeilleszthetők. Az egyik gödör anyaga korábbi is lehet a szarmata korszak végénél, de a másik számos tipológiailag késő szarmata – hun kori anyagot tartalmazó gödörhöz kapcsolódik. Ezért a *sigillata* az objektumok – és az edénykapcsolat – keltezésére csak *terminus post quem* adatot szolgáltat.

A szarmata településrészlet felső időhatárával kapcsolatban pedig azok az edénykapcsolatok bírnak a legnagyobb jelentőséggel, melyek szarmata és gepida anyagú objektumokat kötnek össze. Ezek egy része azzal magyarázható, hogy a két telep egymás felett létesült, és vagy kb. 1500 évvel ezelőtt vagy a feltárás során az objektumok anyaga egymással keveredett (7. kép 1). Ezeket módszertanilag ma már nem választhatjuk el a szuperpozíció nélküli, vegyes anyagú jelenségektől, amelyek ráadásul valójában akár egy-egy szarmata és gepida kori, a helyszínen el nem különített stratigráfiai egységből is állhatnak. A két korszak anyagát szétválasztani, „szétdobálni” „megfelelő” helyre, vagy új stratigráfiai számot adni utólag pl. a szarmata gödörben jelentkező gepida anyagnak, járható út lett volna, de erősen determinálta volna a kontinuitáskérdések eredményeit, ráadásul egy jövőbeli, objektívebb értékelés lehetőségét is megszüntetné. Ezért ezeket minden esetben az ásatáson elkülönített leletegyüttesek szerint értékeltem.

¹⁵ MASEK 2012, 48.

¹⁶ Az anyagtípusról és keltezéséről ld. VADAY 1984; VADAY 1985.

A késő szarmata – hun kori horizont amellé, hogy a lelőhely történetének sorsfordulóját tükrözi, jó alapot szolgáltatott a további feldolgozáshoz is. A késő szarmata – hun kori leletanyag az alföldi települések képébe szervesen illeszkedik, de önálló jegyeket is hordoz. Ezek valószínűleg nem egyedi, hanem kevésbé ismert regionális jegyek. A leletanyag elsődleges átnézése alapján nem volt eldönthető, hogy a pusztulási horizontba be nem sorolható szarmata anyag ugyanabba a kerámiahorizontba tartozik-e, mint a planírozási réteg. Jelenleg úgy tűnik, hogy a pusztulási réteg és az azon kívüli, nagy valószínűséggel annak keletkezése előtt betöltött objektumok

leletanyaga jellegzetesen nem tér el egymástól. A lelőhelyen található teljes szarmata telepanyag egy régészeti fázisba tartozhat. Ez arra utal, hogy a településrészlet élete olyan rövid lehetett, amelynek során a kerámiaanyagban nem történtek számottevő változások. A pusztulási horizont kiemelt jelentősége természetesen így is megmarad. Ezek a gödrök nagyobb biztossággal jelzik a leletanyag felső időrendi határát, mint a rendszerbe be nem sorolható objektumok. Másrészt nagy szerepe van a településszerkezet rekonstrukciójában is, hiszen segítségével a telepen nagy mennyiségű, egy időben nyitva álló objektum különíthető el.

TELEPÜLÉSSZERKEZETI KÖVETKEZTETÉSEK

A középső, intenzív településrészlet egységes településszerkezete, a szuperpozíciók viszonylag kis száma és számos objektum egykorú betöltődése arra utal, hogy viszonylag rövid ideig folyhatott az élet a lelőhelyen.

A település széle három oldalról tisztázott. Keleten a már betöltődött ér határolhatta, s északnyugaton ezzel nagyjából párhuzamos vonalat adva zárul a szarmata objektumok intenzív elhelyezkedése. Déli irányban, a Tisza felé szintén lezártnak tekinthető a település. A lelőhely északi határa az előzetes terepbejárások és a településszerkezet alapján sem esik egybe a nyomvonallal, s az edénykapcsolatok iránya azt mutatja, hogy a pusztulási horizont is folytatódhat észak felé.

A településen elsősorban a mezőgazdaság szerepére utaló objektumok kerültek elő. A jelenségek legnagyobb része tárolóverem, s a területen a szarmata településszerkezetbe illeszkedő, leletanyag nélküli méhkas alakú gödrök is előkerültek. A veremek nagy száma részben biztosan annak köszönhető, hogy felhagyásuk után közvetlen közelségükben ásták meg a következőt. Az edénykapcsolatok azonban jól mutatják, hogy nagyon sok gödör azonos időpontban funkcionálhatott.

Ezekhez képest kevés a félig földbe mélyített épületek száma, melyek a település nyugati szélén egymás mellett állnak, de nem

adnak utcás szerkezetet. Ezek a gödrök sorai által kiadott főbb irányokkal azonos irányításúak (ÉNy–DK). Néhány további épület húzódik a nyomvonal északi oldalán is, egymástól nagyobb távolságban (8. kép 2). A nyugati házsortól nyugatra néhány további gödör csoport húzódik, valamint egy deszkabéléses kút a településrészlet északnyugati szélén. A házak és a tárolóvermek mögött, a feltöltődött ér szomszédságában, korabeli objektumoktól viszonylag mentes területen helyezkedik el 6 szabadtéri kemence. A falurészlethez árkokat nem lehetett kötni a területen.

Kisebb mértékű szerkezeti változással számolhatunk a telepen. A szabadtéri kemencék közül többet például másodlagosan lemélyítették, és tárolóveremmé alakították át. Ehhez minden esetben az eredeti objektum körvonalait használták fel, a gödröket a munkagödör közepén létesítették, azaz sok idő a funkcióváltás közben nem telhetett el.

A lelőhelytérképet elemezve fontosnak tűnt, hogy az emberi vázakat tartalmazó gödrök a település nyugati házsorát csaknem minden irányból körbeveszik (8. kép 2). A földbe mélyített épületek betöltése minden esetben homogén, égésrétegek nem fordultak bennük elő, és kevés leletanyaguk sem tette lehetővé a pusztulási horizonthoz való kötésüket. Ez

azonban nem zárja ki, hogy a település azonos horizontjához tartozhattak. Mindezek alapján felmerült az a lehetőség, hogy éppen ezen

házak omladékrétege és a háztartások leégett anyaga helyezkedik el a házakat körbevevő pusztulási horizontban.

TELEPÜLÉSSZERKEZETI KÖVETKEZTETÉSEK A PUSZTULÁSI RÉTEG TÉRINFORMATIKAI VIZSGÁLATA ALAPJÁN

Van azonban egy másik megoldás is, amely a pusztulási réteg jelenléte nélkül valószínűleg fel sem merült volna, tekintve, hogy a lelőhelyen félig földbe mélyített épületek is jelen vannak. A településszerkezeti következtetések e vizsgálat során sem választhatók el a lelőhely speciális adottságaitól.

A KERÁMIAMENNYISÉG SZÓRÓDÁSA (9. kép 1–2)

A kerámiamennyiség eloszlásának vizsgálata alátámasztja az edénykapcsolatok által kialakított képet. A kerámia több gócpontban koncentrálódik a településen. Ezek megegyeznek a pusztulási réteg csomópontjaival, amelyeket az edénykapcsolatok jelöltek ki. A legnagyobb mennyiségű anyag csoportokban, vagy inkább rövid sorokban elhelyezkedő gödrökben van jelen a település közepén. Ez összevetve az edénykapcsolatok irányával, egy olyan képet tár elénk, hogy a planírozás során a kerámiát és egyéb hulladékanyagot a település különböző pontjairól hordták össze középre. Eközben egyéb nyitott gödrökbe is jutott a település törmelékanyagából.¹⁷

A PATICS SZÓRÓDÁSA (10. kép 1–2)

Ezt a képet a paticsanyag szóródása tovább árnyalja.¹⁸ Egyrészt megállapítható volt, hogy az edénykapcsolatok és a kerámiamennyiség által

kialakult sűrűsödési pontok a paticsszóródás térképén is megfigyelhetőek: a sok kerámiaanyagot tartalmazó gödrök sokszor nagy mennyiségű épülettörmelékkel is tartalmaztak. Másrészt az adatok mintegy kiegészítik egymást: vannak például olyan kisebb zónák, ahonnan sok gödör a pusztulási horizontba tartozik, de összességében kevés kerámia származik belőlük; ellenben nagyon sok bennük a patics. A paticsmennyiség legnagyobb gócpontjai a település déli-délnyugati részén jöttek létre, amely a félig földbe mélyített épületek térségétől viszonylag messze esik.

Mivel a településen csak egyetlen kisméretű kemencével ellátott (műhely?) épületet és néhány közepes méretű, egy tűztérrel rendelkező szabadtéri kemencét tártunk fel, ezért a patics nagyrészt biztosan épületomladéknak tartható. Módszertanilag fontos kiemelni, hogy számos gödör metszetében olyan vastag, vörösesbarna égett és hamus földrétegek voltak dokumentálhatók, amelyek szinte biztosan a pusztulási réteghez tartoztak, de e puha, omlékony anyag nem volt elcsomagolható. A jól kiégett paticsok alapján felállított kép emiatt torzít.

A GÖDRÖK BETÖLTÉSE (11. kép 1–2)

A torzítás kiküszöbölése érdekében osztályoztam a gödrök rétegviszonyait (11. kép 1). Néhány kategóriánál többet kialakítani – ami például figyelembe veszi a planírozási réteg helyzetét a gödör rétegsorán belül – nem lát-

¹⁷ A legnagyobb mennyiségű anyagot egy kút tartalmazta (5/515. objektum). Ezt a százalékarányos vizsgálatnál (10. kép 2) kizártam, mert jelentősen torzította az arányokat.

¹⁸ Az elcsomagolt paticsot a feltárás után leselejtezték, majd a teljes, a selejtezett és a megmaradt súlymennyiséget selejtezési naplóban rögzítették. A selejtezési naplót Sebők Katalin bocsátotta rendelkezésemre. A feltárás során nem a teljes megtalált anyagot csomagoltuk, a nagyobb leletegyüttesekből már a helyszínen selejtezni kényszerültünk. Ez a képet jelentősen valószínűleg nem torzítja, mert csak az egyébként is kiugróan magas értékek súlyát csökkentettük.

szott érdeemesnek. A kisebb égésréteget vagy nagyobb paticsos törmelékréteget (4–5. kategória; *II. kép 2*) tartalmazó gödrök eloszlása kiegyenlítettebb képet mutat a nyomvonalon belül annál, mint ami az elcsomagolt paticsok alapján kirajzolódott. A törmelékréteges gödrök a középső, sűrű zónában sűrűsödnek, illetve tőle északnyugati és délkeleti irányban egy-egy szabálytalan sávban jelen. A félig földbe mélyített épületek körül semmilyen struktúrát nem mutatnak. Ezzel szemben a település központjában olyan ÉNy–DK irányú, téglalap alakú üres foltok rajzolódnak ki, amelyeket minden oldalról körbevesz a település törmelékrétege.

A GÖDÖRTÍPUSOK MEGOSZLÁSA

Az edénykapcsolatos szarmata objektumok túlnyomó része gödör, azon belül is kb. 85% a tárolóvermek különböző típusaihoz tartozik (jelenleg 81-ből 69 tárolóverem). Ezért térkép-re vetítettem a gödrök főbb kategóriáit is (*II. kép 1*). Úgy tűnik, hogy a gödörtípusok egy része csoportosan, mások sorokban jelentkeznek, emellett olyan kis területek is elkülöníthetők, melyeken minden gödörtípusból egy-kettő van jelen. A kép tehát bizonyos szintig strukturált, de ennek háttere bizonytalan. Az azonos típusú gödrökből álló, valószínűleg – vagy a kapcsolatok miatt biztosan – egykorú gödörösorok különböző zónákat rajzolnak ki a településen.

Az erősen méhkas alakú vermek nagyrészt a település középső, ÉK–DNy irányú sávjában csoportosulnak, illetve a külső kemencés keleti oldalon vannak jelen nagy számban. Ezzel szemben a nagyon jellegzetes, mély, szűk, hordó (vagy „zsák”) alakú vermek a középső rész keleti oldalán és az északnyugati sarokban sűrűsödnek. Figyelembe véve a településszerkezetet, megállapítható, hogy a leégett település maradványai nagyrészt abban a középső zónában találhatóak, ahol a legnagyobb űrtartalmú gödrök álltak.

AZ EMBERI VÁZAK HELYZETE

Az 1–6. számú holttesteket az 543., 630. és 683. gödrökbe egyértelműen beledobták. Mivel a vázakhoz később nem nyúltak, többnyire látszanak rajtuk a dobás lendületének nyomai; így megállapítható, hogy ez melyik irányból történt. Az 543. gödör esetében a halottakat nyugatról és északról dobálták be. A 630. gödör esetében nyugat felől dobták be mindkét tetemet. A 683., egy ember számára is meglehetősen kicsi gödörbe a halottat keletről lökhatték be. A 361. gödör esetében, a gödör alján, félig a keleti méhkas alatt fekvő, nyújtott helyzetű halottat csak a gödör nyugati oldaláról rendezhették el, és a mély gödörből csak a nyugati, meneteles oldalán lehetett kijönni.

A vázakat tehát különböző irányokból helyezték a gödrökbe. Ez természetesen nem jelenti feltétlenül azt, hogy a halottat csak az említett irányokból hozhatták. Azonban a gödörbe dobált emberek esetében – és a pusztulási horizont értékelésénél is – figyelembe kell vennünk, hogy logikus feltételezés, miszerint az omladékot és a maradványokat a legközelebbi, nyitva álló jelenségekbe földelték el és nem vitték szándékosan messzire. Abból, hogy a 683. gödör kivételével több ember is elfért volna egy gödörben, arra következtethetünk, hogy a holttestek a település különböző pontjain hevertek. Az edénykapcsolatok helyzetét figyelembe véve megállapítható, hogy a vázak nem a planírozási réteg központi magjában találhatóak, hanem annak nyugati peremét szegélyezik. A másodlagos helyzetű törmelékréteghez hasonlóan az emberi maradványok nem köthetők szorosabban a földbe mélyített épületekhez, illetve semmilyen egyéb, régészeti nyomot hagyott települési struktúrához sem.

A pusztulási horizont másodlagos helyzetének szóródása alapján felmerül a lehetőség, hogy a település intenzív részén, a tárolóvermek közötti üres területeken egykoron olyan épületek állhattak, amelyeknek semmilyen felszíni nyoma nem maradt. Ezeket elsősorban lakóépületekként értelmezhetjük.¹⁹ Ebben az esetben a

¹⁹ Hasonló értékelés egy 2–3. századi kiskunhalasi település esetében is felmerült (ROSTA–LICHTENSTEIN 2011, 86).

félíg földbe mélyített épületek inkább gazdasági funkciót tölthettek be, vagy esetleg egy másik periódushoz tartozhattak. Amennyiben ez a következtetés helyes, akkor mintegy 6–7 felszíni épülettel számolhatunk a területen, amelyek egyszerre pusztulhattak el. Azonban az is lehetséges, hogy a településrészlet magján kívül további felszíni épületek álltak, amelyeket

nem vettek körbe tárolóvermek. Ez elsősorban – a nagy mennyiségű patics alapján – a település délnyugati oldalán képzelhető el.

A településen állt egykori épületek vizsgálata a paticanyag elemzésével (7. kép 8), a településszerkezeti elemzések pedig a kerámiatípusok szóródási vizsgálataival tehetők majd teljessé.

A MIKROREGIONÁLIS TELEPÜLÉSSZERKEZET

A középső, intenzív településrészlet egy nagyjából 130×80 méter területű részen, azaz kb. egy hektárnyi területen tömörül az 5. lelőhely közepén (I.), de a településrészlet északra felé folytatódik a homokháton. Szarmata objektumok ezen kívül világosan elkülönülnek néhány további kisebb egységben is. Északnyugaton éppen beleesik a nyomvonal sávjába egy másik települési egység, amely néhány kisebb-nagyobb gödörből, tárolóveremből és egy gödörbe telepített külső kemencéből áll (II). Nagyságát nem ismerjük. Annyit azonban tudunk róla, hogy leletanyaga a központi településrészlethez hasonló, sőt egy tál egymástól 158 méterre előkerült két peremtöredéke közvetlen egykorúságukat bizonyítja (82. edénykapcsolat; 12. kép 2). Az 5. lelőhely északkeleti sarkában elhelyezkedő objektumcsoport, amelyhez a 9. váz is tartozik, a 8A. lelőhelyen folytatódik, és egy földbe mélyített épület tartozik hozzá (III). Leletanyaga késő szarmata – hun kori (gepidával keveredve), a gödrök feltöltődése az edénykapcsolatok alapján részben egykorú.²⁰ Ennek keleti szélétől 100–150 méter távolságban egy további, közepes méretű objektumcsoport (IV.) húzódik a 8A. lelőhely közepén (1. kép 2).

A kerámiaanyag alapján ezek az egységek azonos korszakra keltezhetők, azaz az 5. le-

lőhely településrészletét egy intenzív településszerkezeti háló elemének tarthatjuk. Az ártér peremén, az északnyugat felé eső homokháton további szarmata kori településrészleteket ismerünk (1. kép 1). Ezeket ugyanazon projekt keretében a Damjanich János Múzeum munkatársai tárták fel.²¹ Közülük az 1/c. és a 3. lelőhely teleprészlete az előzetes jelentések alapján késő szarmata – hun kori. Utóbbi, szintén gazdag leletanyagú település az 5. lelőhely településével azonos nagyságrendű lehet (230 hulladékgödör, 11 földbe mélyített épület feltárt). Gazdasági szerepét jelzi, hogy itt egy 23 gödörből álló füstölőrendszert is feltártak. Néhány gödörben „sebtében eltemetett halottak” kerültek elő. Vajon véletlen, hogy ugyanezen a lelőhelyen húzódik a bivaly-tói ártér másik gepida települése is?²²

A szarmata lelőhelyeken több esetben megfigyelhető a települések nagyméretű árokkal kerítése. Ezek vízvédelmi szerepe több esetben valószínű. Hasonló objektum létezése a rákóczi falvi 5–8–8A. lelőhelyek esetében is feltételezhető a lelőhelyek szélét képező szintvonal magasságában.²³ A 8–8A. lelőhelyek hármas árokrendszere az 5. lelőhelyen nem jelentkezett, de a hullámtér határa nem is esett bele a nyomvonalba. Valószínűleg vízelvezetéssel kapcsolatos nagyméretű árkokat, illet-

²⁰ Értékelését ld. MASEK 2015.

²¹ Rákóczi falva-Bagi-föld 1/c. lelőhely (CSÁNYI 2007); Rákóczi falva-Rokkant-föld I. (3. lelőhely) (CSÁNYI 2007a); Rákóczi falva-Rokkant-föld II. (4. lelőhely) (TÁRNOKI 2007). Az 1/c. és a 4. lelőhely összeér. Rákóczi falva-Rokkant-föld I. és II. lelőhelyekhez még ld. HAJDU–BERNERT 2007.

²² CSÁNYI 2007a.

²³ A rákóczi falvi árokrendszer keltezéséről ld. MASEK 2015.

ve védművet tártak fel a szomszédos szarmata településeken is.²⁴ Lehetséges, hogy nagyobb szervező erőre utaló, egykorú rendszerrel van dolgunk a Bivaly-tó árterében, de ennek megállapításához további vizsgálatok szükségesek.

A kutatás már régebben rámutatott a rákóczi falvi 5. lelőhelyhez hasonló felépítésű, a korábbiaknál jóval nagyobb mennyiségű gabona tárolására berendezkedett késő szarmata – hun kori települések létezésére. Ez az objektumok sűrűségében és a nagyobb, mély, méhkásos vagy hengeres vermek tömeges jelenlétében is megnyilvánul. A megváltozó településszerkezet hátterében életmódbeli, gazdasági, demográfiai okok, esetleg az új politikai hatalom, vagyis a hunok kiszolgálása állhat.²⁵

A topográfiai munkák megindulása óta nyilvánvaló, hogy a késő római korban az Al-

föld nagyon sűrűn lakott volt, s e képnek csak részben lehet az oka a kerámia rossz keltező értéke. A késő szarmata – hun kori településhálózat elaprózott, a gepida kori struktúrájánál jóval sűrűbb.²⁶ A rákóczi falvi lelőhelyek egykorú, differenciált településhálózat képét sejtetik. A kérdés azonban valójában még mindig fenn áll, hogy regionálisan valóban egykorú, kisebb-nagyobb gazdasági egységek sűrű hálójával számolhatunk-e, vagy hamar helyet változtató közösségekről van szó. Amíg erre nem irányulnak regionális vizsgálatok, addig kérdés marad az is, hogy a korszak végén egy sűrűn lakott kultúrtáj pusztulásával számolhatunk-e a centrális Barbaricum területén, vagy a rákóczi falvihoz hasonló példák földrajzilag elszigetelt jelenségek lehettek, esetleg csak bizonyos nagyságrendű településeket érintettek.

A SZARMATA TELEPÜLÉSI OBJEKTUMOKBAN FELTÁRT EMBERI VÁZAK PROBLEMATIKÁJA

A Vaday Andrea által atipikus települési jelenségnek nevezett objektumok körül az utóbbi évtizedekben vita bontakozott ki a magyar kutatásban. Vaday Andrea a szőreg-téglagyári és tiszaföldvár-téglagyári telepanyagok párhuzamai alapján e települések pusztulását a hun kor végére, az 5. század közepére keltezte; a gödörbe dobott halottakat a háborús eseményekhez kötötte.²⁷ A szarmata települések széles körű pusztulására más települések anyaga is utal, hiszen ugyanezen horizont leletanyaga gyakran planírozási rétegből kerül elő, vagy egyes lelőhelyeken (pl. Szabadka, Bag, Kiskundorozsma, Jánosszállás) egy-egy gödörből számos ép edény került elő (edénydepók). Véleményéhez Vörös Gabriella is csatlakozott.²⁸ Kulcsár Valéria a jelenséget rendellenes te-

metkezéseknek tartotta.²⁹ Istvánovits Eszter Vaday Andrea elméletét több szempontból is bírálta.³⁰ A korábbra keltezhető, 2–3. századi „gödörhullák” felgyűjtésével kétségbe vonta a történeti értékelést. Megkérdőjelezte a szarmata–gepida etnikumváltás bizonyosságát, hiszen a gödörbetöltések homogén anyagot mutatnak, vagyis a vázak fölül nem került elő gepida kerámia. A történeti hipotézist csak nagyobb tömegsírokkal vélte bizonyíthatónak. A történeti értékelés helyett szakrális magyarázatot részesített előnyben: a hasonló jelenségeket áldozati gödörnek tartotta.³¹

Azóta több új példa került közlésre vagy rövid ismertetésre, de még több maradt közöletlenül. Ennél azonban talán még nagyobb gond, hogy a kontextus még a közölt „gödörhullák” eseté-

²⁴ CSÁNYI 2007; TÁRNOKI 2007.

²⁵ VADAY 1989, 209; VADAY 1994; VADAY 1996a.

²⁶ VADAY 1994, 105; B. TÓTH 1991.

²⁷ VADAY 1997.

²⁸ VÖRÖS 1998, 64.

²⁹ KULCSÁR 1998, 32, 35. j.

³⁰ ISTVÁNOVITS 1999, 177.

³¹ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2008, 283; ISTVÁNOVITS 2012, 309.

ben is ismeretlen, ritka kivételektől eltekintve.³² Rendellenes települési jelenségeket a települések ismerete nélkül megnyugtatóan elemezni azonban nem lehetséges.

A teljesség igénye nélkül a következő lelőhelyekről ismerünk szarmata kori települési objektumokból előkerült emberi vázakat. Biztosan 2–3. századi a szegvár-oromdűlői gödörbe dobott váz.³³ Késő szarmata – hun korinak határozták meg a következő lelőhelyek maradványait: Kiskunfélegyháza-Pap-dűlő,³⁴ Kompolt-Kistéri-tanya (15. lelőhely),³⁵ Nyíregyháza-Oros, Kánya-hegy-dűlő,³⁶ Oros-

háza-Vásárhelyi út, Szűcs tanya (Tesco),³⁷ Óföldséak-Ürmös I. (M43 9. lelőhely),³⁸ Rákóczi-falva-Rokkant-föld I. (3. lelőhely),³⁹ Sándorfalva-Eperjes,⁴⁰ Szőreg-Téglagyár,⁴¹ Tápé-Széntégláégető,⁴² Tiszaföldvár-Téglagyár,⁴³ Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag.⁴⁴ Pontos keletzése bizonytalan a következő szarmata lelőhelyek párhuzamos jelenségeinek: Arad-Barieră (Ro),⁴⁵ Balmazújváros-Kisszeg III. lelőhely,⁴⁶ Besenyőtelek-Tepélypuszta,⁴⁷ Budapest-Péceli út,⁴⁸ Bükkábrány-Vasúti-dűlő,⁴⁹ Cegléd-Váróczi-dűlő (4/3. lelőhely),⁵⁰ Dunakeszi-Alagimajor,⁵¹ Ecsér 6. lelőhely,⁵² Ecsér 7.

³² Pl. Kiskunfélegyháza-Pap-dűlő (SÓSKUTI 2005).

³³ ISTVÁNOVITS ET AL. 2005, 70, 23. kép 1.

³⁴ 230. objektum (SÓSKUTI 2005, 240, 11. kép 2). Egyenes oldalú és aljú gödör, alján rendellenesen fekvő, bedobott emberi vázzal. Késő szarmata – hun kori lelőhely, erőszakos pusztulásra utaló nyom nem volt megfogható, a településrészletet fokozatosan hagyták fel (SÓSKUTI 2005, 244).

³⁵ VADAY 1997, 83–84, 1–2, 6. kép; VADAY 2003, 277. Hulladékbetöltésű gödörbe dobott emberi váz. A lelőhely nem azonos a VADAY–HORVÁTH 1999 által közölt 3. századi Kompolt-Kistéri-tanya 13–14. lelőhellyel (VADAY 1999).

³⁶ ISTVÁNOVITS 2012, 309. Kb. tucatnyi emberi maradvány.

³⁷ RÓZSA 2005; TUGYA–RÓZSA 2012, 225. Erős szarmata kor végi pusztulási réteggel, az ide sorolható gödrök egyikében csontvázal.

³⁸ SÓSKUTI 2009; BALOGH 2009, 21–23, 31, 35. kép. Négy korábban felhagyott, hulladékkal töltött települési objektumból származó ép, vagy csonkolt váz, zsugorított vagy nyújtott helyzetben. Egyikük mellől több ép kutyaváz is előkerült. Kezdetét a 4. század középső harmadára keltezték, mellette késő szarmata temetőrészlet, valamint egy hun kori sírcsoport is előkerült.

³⁹ CSÁNYI 2007a.

⁴⁰ VÖRÖS 1992, 19, 8. j. A település és a közelében fekvő 11 síros, teljesen feltárt temető valószínűleg összetartozik. Mindkettő a késő szarmata – hun korra keltezhető. A temető, egy edényégető kemence és a lelőhely agyagbográcsai közöltek, ld. VÖRÖS 1982; VÖRÖS 1983; VÖRÖS 1984.

⁴¹ CSALLÁNY 1961, 147, CCLVI. t.; VADAY 1997, 5. kép; NAGY 2005, 197, 4. j. Egy már részben feltöltődött méhkas alakú gödörbe dobott két felnőtt és egy gyermek váza (55. gödör). A településrészlet egy nagy kiterjedésű soros gepida temető alatt húzódik. A telep kiterjedése és jellege ismeretlen, az 55. gödörön kívül csak szórványanyag származik Csallány ásatásaiból (ÁCS 1989, 98). Csallány Dezső hun kori szolgálcsalád sírként értékelte a jelenséget (CSALLÁNY 1961, 300–302, 342–343).

⁴² VÖRÖS 1992, 19. Legalább két gödörbe dobott váz szarmata kori, további kettő esetlegesen ugyanehhez a korszakhoz tartozik.

⁴³ VADAY 1997, 82–83, 3–4, 7–8. kép. 5 gödörből kerültek elő embercsontok: három teljes váz (két felnőtt, egy gyermek), a másik két gödörből részben összefüggő vázrészek. Az összes gödör betöltése erősen hamus, égett, vastag hulladékretegekkel; a csontvázak egy része is égésnyomokat mutatott.

⁴⁴ ISTVÁNOVITS 1999, 176–177, Fig. 5–7. Egy edényégető kemence tetejére, a rostélyra dobott váz, illetve egy gödörbe dobott, koponya nélküli emberi vázrész. Két fiatal nő maradványa.

⁴⁵ GRUMEZA ET AL. 2013, 26–28, Pl. XV–XVI, Pl. XXXI. 1–3. Egy gödörbe dobott alsó vázrész (medence, lábak) anatómiai összefüggésben, amelyek két nőhöz tartoztak. A települést a 4. századra keltezték.

⁴⁶ SZOLNOKI 2008, 167. Egy emberi váz maradványai, anatómiai összefüggés nélkül.

⁴⁷ SZABÓ 1962, 330. „Kerek gödörben csontvázak sír, két edénnyel.” Közöletlen.

⁴⁸ KOROM 2007. Három gödör betöltésében emberi maradványok.

⁴⁹ SIMON 2012. Egy tárológödörben egy emberi váz, egy másik koponya, valamint egy újszülött maradványai. 3–5. századi település.

⁵⁰ RÉGKUT 2006, 83; RAJNA 2005. Több „hulladékgödörben” csecsemő-, illetve felnőtt vázakat tártak fel. Csecsemő ugyaninnen egy szarmata ház padlószintjéről is előkerült. A település a 2–4. századra keltezhető.

⁵¹ ISTVÁNOVITS 1999, 176. Egy gödörből gyermek és két kutya váza. A település keletzése a nagyszámú *sigillata*-anyag alapján túlnyomórészt 2–3. század (KULCSÁR 1997, 376–377; GABLER 2001).

⁵² PATAY 2007, 194. Több váz. A kiemelkedő anyagú, hosszú életű település feltárt objektumainak száma többbezes nagyságrendű. A lelőhelyhez még ld. BÓKA ET AL. 2006; RÉGKUT 2006, 16–20.

lelőhely,⁵³ Felgyő-Kettőshalmi-dűlő,⁵⁴ Hajdúdorog-Szállásföldek, közép,⁵⁵ Kiskundorozsma-Nagyszék II. lelőhely,⁵⁶ Makó, Dáli-ugar VIII. lelőhely (MOL 44. lelőhely),⁵⁷ Makó-Igási járandó I. (M43 25. lelőhely),⁵⁸ Makó-Járandó (MOL 39. lelőhely),⁵⁹ Nemesnádudvar-Hajósi-úti dűlő II. lelőhely,⁶⁰ Nyíregyháza-Oros, Lévai tag,⁶¹ Ófehértó-Almezői-dűlő (M3 253. lelőhely),⁶² Piskolt-Agyagbánya,⁶³ Polgár-Kengyelköz,⁶⁴ Szolnok-Papp-tanya (M4 3. lelőhely),⁶⁵ Tiszabura-Pusztataskony 3. lelőhely,⁶⁶ Tiszadob-Sziget,⁶⁷ Tiszaladány-Nagyhomokos,⁶⁸ Török-szentmiklós-Kenderpart (M4 20–22. lelőhely),⁶⁹

Üllő 5.–Üllő 9. lelőhely,⁷⁰ Vác-Csörögi-rét,⁷¹ Vecsés 83. lelőhely.⁷²

A magyarországi összkép áttekintésére a kutatási helyzet miatt jelen tanulmány nem vállalkozhat. Céлом csupán a kutatásban felmerült kérdések, érvek összehasonlítása, újraértékelése elsősorban a rákóczi falvi település tanulságai alapján. Vaday Andrea a hun kori példákat elemezve azt állapította meg, hogy azok nem értelmezhetők szakrális jelenségekként. Az érveket az ő sorrendje szerint, az azóta közölt ismeretanyag alapján veszem sorra.

⁵³ RÉGKUT 2006, 21–25, fényképen a 4624. objektum vázával. Több telepobjektumban találtak „bedobott emberi vázakat, néhány esetben viselettel, melléklettel eltemetve.” A település a 2–5. (6.?) századig keltezhető. Ld. KULCSÁR ET AL. 2006; TARI ET AL. 2007.

⁵⁴ MÉSZÁROS ET AL. 2007, 199. 7 csecsemő és gyermek, illetve két felnőtt került elő települési objektumokba dobálva. A nagy kiterjedésű, többkorszakos lelőhelyhez ld. SÓSKUTI 2008; SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014, 61.

⁵⁵ FODOR 2005. Méhkas alakú gödörben „zsugorított helyzetű csontváz”. 4. század.

⁵⁶ SZALONTAI–TÓTH 2000, 62; PINTYE ET AL. 2003, 224. Két váz, a közelben feltárt (körülbelül 2–3. századi) temető sírjain kívül. Egyikük rendellenes helyzetben, egy szarmata ház padlóján feküdt (PAJA 2003, 165, 1. kép). A másik nyújtott helyzetű, koponya nélkül. A nagyméretű település keltezése 2–5. század, a települést fokozatosan hagyták fel.

⁵⁷ GULYÁS 2012, 125. Egy gödörben emberi koponya. Késő szarmata telep.

⁵⁸ BALOGH 2009, 32, 83. kép. 2–3. századi szarmata temető mellett feltárt, kerek gödör betöltésének közepén, hason fekvő női csontváz. Szarmata települési objektumokat nem tártak fel a helyszínen. Értékelése bizonytalan, az előzetes közlés a temetőhöz tartozó jelenségeként értékeli.

⁵⁹ GULYÁS 2012a, 74. Emberi koponya és lábszárcsontok egy gödörből.

⁶⁰ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2012, 302. Egy gödörben hiányos gyermekváz, illetve települési árkokban több nyújtott és egy zsugorított váz.

⁶¹ MARTA ET AL. 2005. Két gödörben egy-egy csontváz.

⁶² CSÉKI–MAJERIK 2013. Három gödörben három temetkezés, egyik zsugorított váz mellett egy kutyával.

⁶³ Gindele Róbert szíves szóbeli közlése. Egy ház padlójára fektetett fiatal férfi és fiatal nő váza, a férfi mellett íjcsontlemezekkel. 1999. évi tervásatás, közöletlen. A szarmata lelőhelyhez ld. GINDELE 2010, 94–97.

⁶⁴ RACZKY–ANDERS 1997, 5. kép. A 3–5. századi település pusztulási réteget nem tartalmazott (UTAK A MÚLTBA 1997, 108).

⁶⁵ György László, Czifra Szabolcs és a szerző 2014–2015. évi megelőző feltárása. Egy bedobott helyzetű, teljes emberi vázat tartalmazó gödör került elő a javarészt 4. századi település szélén.

⁶⁶ A 157/180. gödörből három, halálos sérülésekkel ellátott egyén, egy *juvenis* korú és két fiatal férfi váza származik (HAJDU–MARCSIK 2010). A gödörrel ld. még Veres Zs.: *Tipikus jelenségek a szarmata Alföldön? A szarmata „gödörhullák” értelmezésének lehetőségei a Tiszabura-Pusztataskony késő szarmata telepén előkerült lelet kapcsán*. OTDK kézirat, 2014. Két másik szarmata veremben is feltártak kicsavart helyzetű, bedobott emberi vázat; a két gödör egymással szomszédos, az „áldozati gödörtől” kb. 65 méterre található. A lelőhely összesítő térképét a Damjanich János Múzeum munkatársai bocsátották rendelkezésemre.

⁶⁷ ISTVÁNOVITS 1999, 177, Fig. 8. Méhkas alakú gödörbe dobott emberi váz.

⁶⁸ LOVÁSZ 1989, 38–39, 6–7. kép. Egy félig feltöltődött tárolóverembe (63. gödör) fektetett két, Ny–K irányítású férfiváz. Egyikük deréktól lefelé bolygatott, jobbán vas lándzsahegy, derekánál vastárgy. A másik medencéjén egy nagyméretű, ismeretlen rendeltetésű csonttárgy. A házak feltárása során észlelt hamu- és faszénrétegek alapján a kettős sírt a telep pusztulásával hozták összefüggésbe.

⁶⁹ Egy-egy méhkas alakú gödör alá fektetett emberi váz. A vázak nyújtottak, viseleti elemekkel ellátottak, egyikük lába mellé edénymellékletet helyeztek. D–É, illetve K–Ny tájolásúak. 2015. évi megelőző feltárás. Schilling László ásatásvezető régész szíves közlése; a jelenségek fényképeit ő bocsátotta rendelkezésemre.

⁷⁰ RÉGKUT 2006, 45. Fényképen a 7573. kútba dobott váz, és talán ide sorolható a 7536. számú rendellenes helyzetű halott. Számuk, keltezésük bizonytalan. A szemcsés kerámiát gyártó fazekastelephoz összefoglalóan ld. ISTVÁNOVITS ET AL. 2011.

⁷¹ KULCSÁR 1997, 375; KULCSÁR–HORVÁTH 2002, 319. Két gödörben két-két szabálytalan helyzetű váz, mindkét esetben egy gyermek és egy felnőtt maradványai. Közöletlenek. A *sigillata*-anyag alapján a település keltezése túlnyomórészt 2–3. század, de 4. századi fibula is található a lelőhelyen.

⁷² PATAY–RÁCZ 2005. Egy gödörből melléklet nélküli emberi váz.

1. A telepekhez szarmata rítusú temetők tartoznak, ezért temetkezésként a telepjelenségekben talált vázak nem azonosíthatók.⁷³ Az a kép természetesen nem változott, hogy a szarmata kori Alföldön a halottak nyughelyei a településektől jól elkülönülnek. Az egymás közvetlen közelében megtalált települési objektumok és temetőrészletek egy elemzett ásatás esetében sem tartoztak azonos kronológiai fázishoz. Ezek a temetők a „gödörhullás” települések többségének esetében ismeretlenek, kisebb részük közöletlen. A rákóczi falvi 8A. lelőhely szarmata temetője már a 2–3. századtól indítható.⁷⁴ Jelenleg nem zárható ki azonban, hogy az 5. lelőhely településén élő közösség is ide temetkezett, már csak azért sem, mert a temető nem teljesen feltárt.

Az, hogy léteznek szarmata temetők, önmagában nem zárhatja ki a településeken talált jelenségek rituális értékelését. A rendellenes temetkezés definíciója azonban elsősorban azokat a jelenségeket illeti meg, amelyek bizonyíthatóan szarmata temetők területéről, környezetéből származnak, és általában hagyományos sírgödörrel rendelkeznek.⁷⁵ Ezeket fogalmilag nem szabad összemösnünk a települési jelenségekből előkerült vázakkal, éppen azért, mert azok nem a jól elkülönülő, több esetben árokkal is kerített, rituális tér területén található, hanem más térhasználati kontextusból származnak.

Ugyanezen okokból önálló kategóriát képeznek azok az emberi maradványok, amelyek a temetőkhöz tartozó jelenségekből, elsősorban a körárkokból kerülnek elő. Ezeket nem atipikus települési jelenségeknek, hanem a te-

metkezésekkel összefüggő speciális leleteknek tarthatjuk.

Átmeneti esetek természetesen létezhetnek. Erre utal az is, hogy a településeken feltárt gyermekvázakat valószínűleg önállóan kell kezelnünk. Egyéb rendellenes példák mellett néhány esetben például szarmata házak padlószintjéről előkerült csecsemőkről rendelkezünk adatokkal, melyek körül általában nem tudtak megfigyelni sírfoltot az ásatók, és biztosan nem szarmata temető területén fektettek.⁷⁶ A jelenségnek talán köze van ahhoz, hogy a szarmata temetőkben a többi népvándorlás kori kultúránál jóval kisebb arányban találkozunk gyermeksírokkal.⁷⁷

2. A vázak rendellenes pozíciója kizárja a temetési rítus kontextusát.⁷⁸ A rákóczi falvi lelőhely példázza, hogy a rendellenes pozíció nem törvényszerű.

A rákóczi falvi vázak között kétféle elhantolást különböztethetünk meg. Az 1–6. számú vázakat és talán a 8. vázat is a tárolóvermekbe beledobálták. A sűrű településrészen megtalált 7. és a jóval keletebbre feltárt 9. váz értékelését fektetési helyzetük nehezíti. Kérdés, hogy a települési hulladékkal borított 7. „sírt” tartathatjuk az elhunynak a teljes végső tiszteletet megadó temetkezésnek? Annyit biztosan állíthatunk, hogy az elföldelők valamilyen speciális okból a halottal másképpen bántak, mint a többi, bedobált emberrel.

A további értékeléshez az objektum kontextusa ad szempontokat. Ez alapján biztos, hogy a váz a pusztulási horizonthoz tartozik. Ezért a jelenséget egy krízishelyzetre adott sajtós, egyéni válasznak tekinthetjük. Esetében

⁷³ VADAY 1997, 77–78, 84.

⁷⁴ MASEK 2014.

⁷⁵ Típusaikát ld. KULCSÁR 1998, 32–33; BALOGH–HEIPL 2010, 151–153.

⁷⁶ ISTVÁNOVITS 1999, 177; GRUMEZA ET AL. 2013, 24–26. Épületek padlójára vagy a padló alá temetett vázak: Hódmezővásárhely, Solt-Palé II. lelőhely (PÁRDUCZ 1938, 103), Tiszaeszlár-Bashalom (KOVALOVSKI 1980, 18), Cegléd-Váróczi-dűlő (RÉGKUT 2006, 83), Arad-Barieră (GRUMEZA ET AL. 2013, Pl. XIV). Gyomán egy gyöngysorral ellátott gyermek nyújtott helyzetű váza került elő egy egységes betöltésű gödörből, alatta egy szarvasmarha részleges vázával (VADAY 1996, 152; VADAY 1997, 9. kép). Hódmezővásárhely-Erzsébet lelőhelyen fazékban eltemetett csecsemővázat találtak az egyik gödörben (BALOGH 2007). Talán ehhez a körhöz köthető Makó-Mikócsa-dűlőn egy szarmata temető szélén, cölöplyukban talált, zsugorított gyermekváz (BALOGH 2009, 114). A témához ld. még Sósuti Kornél tanulmányát jelen kötetben.

⁷⁷ VÖRÖS 2005.

⁷⁸ VADAY 1997, 84.

a kinyújtóztatás miatt, a teljes deszakralizáció vitatható. Az viszont a pusztulási horizont kontextusa és éppen a testhelyzet miatt biztosan kizárható, hogy áldozati jelenségként értékeljük.

A 9. váz más szempontból alkot határesetet. Ez a legkeletibb (7.) „gödörhullától” 160 méterre keletre, egy önálló települési egység egyik tárolóverméből került elő. A településrész ugyanarra a horizontra keltezhető, de bizonytalan, hogy ez a jelenség is párhuzamosan értékelhető-e a nagy településen találtakal. A zsugorított helyzetű női váz, mellette az ép edénnyel, rendellenes temetésként is értékelhető. Pontos párhuzammal nem rendelkezik a korszakból, mivel azonban az előzetes jelentésekben, több esetben is zsugorított gödörtemetkezésekről esik szó, ezért talán általánosabb jelenséget példáz.

A közölt anyagból hasonlóan összetett a tiszaladányi objektum értékelése is. Ez a kinyújtóztatott rákóczi falvi példától annyiban különbözik, hogy a félig betöltődött verembe temetett két váz mellett még mellékleteket is találtak. A nyújtott, háton fekvő helyzet és a mellékletadás a korszak szabályos temetkezési szokásait tükrözi. Ezt is a település pusztulásához kötik.⁷⁹

A nyújtott, esetleg zsugorított helyzetű, gödörbe fektetett vázak esetében tehát felmerülhet, hogy speciális temetéseként értékeljük őket. Ezek azonban ritka kivételek a közölt anyagban, és az ismert példák a települések krízishelyzeteihez kötődnek. Értékelésük – egyéb bizonyítékok híján – a szabálytalan helyzetű vázak megítélésre nem terjeszthető ki.

3. A halottaknak nincsenek mellékletei, de viseleti elemek néha előkerülhetnek mellőlük⁸⁰ (Arad,⁸¹ Tiszaföldvár,⁸² Tápé,⁸³ Felgyő,⁸⁴ Rákóczi falva⁸⁵). A rákóczi falvi pusztulási réteg gödreibe is mellékletadás nélkül helyezték a holtakat. Amennyiben a mellékletadás lehetősége mégis felmerül, úgy az értékeléssel óvatosabban kell bánnunk.

A tiszaladányi objektum esetében a sírmellékletek a császárkori barbár temetők csontvázak sírjainak mellékletadási szokásaival párhuzamba állíthatók. Bizonytalanabb az értékelése a rákóczi falvi 9. edénymellékletes (?) zsugorított sírnak (?), és az egyéb hasonló, közöletlen jelenségeknek. Ettől eltekintve elmondható, hogy a mellékletadás jelenléte – a szabályos testhelyzethez hasonlóan – megengedi, hogy a leletegyütteseket a speciális temetkezések egy változatának tartsuk.

Ezektől el kell választanunk azokat a jelenségeket, amelyek a korszak mellékletadási szokásaitól eltérő leletegyüttesekkel rendelkeznek. Ilyen a tiszabura-pusztataskonyi gödör, amelynek esetében a bedobált halottak mellett talált nagyszámú ép edény semmiképpen nem állítható párhuzamba a szarmata temetők mellékletadási szokásaival. E különleges leletegyüttesek értékelése a problémakör nagyobb kihívása lesz.

4. A halottak félig betöltődött tárolóvermekből kerültek elő, amely szintén a szakrális értékelés ellen szól.⁸⁶

Alattuk a betöltés Tiszaföldváron hulladék-gödör-jellegű, velük egy szinten égéstermékek és számos kerámiatöredék helyezkedett el, betöltésük a vázak fölött egyrétegű. A többi, nagyrészt közöletlen, vagy csak fényképről is-

⁷⁹ A közöletlen, itt említett anyagból a piskolti és a törökszentmiklósi vázak tartozhatnak ugyanebbe a kategóriába. Tiszaladány (ld. a 68. jegyzetnél) a szarmata anyagi kultúra határán kívül esik, kerámiaanyaga kevert szarmata–germán jellegű. Mivel földrajzilag a szarmata területhez nagyon közel esik, szintén a császárkor végére keltezhető, és a császárkori germán telepeken ugyanúgy szokatlan a feltárt jelenség, ezért párhuzamba állítható a rákóczi falvival.

⁸⁰ VADAY 1997, 84, 3–4.

⁸¹ Az egyik női láb mellett, a boka környékén 101 üvegyöngyöt találtak, amelyek ruha gyöngyözéséhez tartozhattak. A gödörből előkerült egy bronz torques töredéke is (GRUMEZA ET AL. 2013, 26, Pl. XV–XVI).

⁸² Az egyik váz mellett viseleti helyzetben egy fél pár késő szarmata fülbevaló került elő (VADAY 1997, 3. kép).

⁸³ Az egyik váz kezén egy vas fejesgyűrűt találtak (VÖRÖS 1992, 19), a tárgy típusnak szarmata kori párhuzama nem ismert.

⁸⁴ MÉSZÁROS ET AL. 2007, 199.

⁸⁵ Ld. az 5/630/818. váz leírását.

⁸⁶ VADAY 1997, 84, 5–7.

mert objektum esetében is gyakran találkozunk a hulladékgyödör fogalmának megjelenésével, több esetben pedig félig feltöltődött gödrökről esik szó. Ezek az adatok megerősítik a tiszaföldvári leletek alapján felállított képet. Más lelőhelyek esetében azonban hasonló jelenséget a feltárók nem emeltek ki, mert a települések fokozatos elhagyásával számolnak (pl. Kiskunfélegyháza-Pap-dűlő, Kiskundorozsma-Nagyszék, Polgár-Kengyel-köz).

A rákóczi falvi lelőhely esetében egy kivétellel a vermek alján helyezkedtek el a vázak. Amint láthattuk, itt egy olyan forgatókönyv a legvalószínűbb, hogy a település éppen funkcionáló, használatban lévő jelenségeit a pusztulás – a gödrök esetében esetleg tartalmuk kiürítése után – töltötték fel a település hulladékával: égéstermékkel, használati tárgyakkal és emberekkel. A pusztulási horizont égett törmelékrétegénél is megfigyelhető, hogy az a gödrök alján, közepén és tetején is előfordulhat, ugyanígy a teljes gödröt is kitöltheti (7. kép). Amennyiben az égett törmelék csak a gödör egy részét borítja be, akkor sem zárhatjuk ki, hogy az objektumot egy tevékenység során, rövid idő alatt töltötték fel. Ez az emberi maradványokat tartalmazó gödrökre is igaz. Ugyanebből az okból, a kontextus miatt az sem számít, hogy nem minden emberi váz fekszik égett törmelékrétegben. Az értékelés szempontjából tehát – a planírozott települések esetében – nem számít, hogy a gödrök mely rétegeiben feküdtek a vázak.

5. A leletanyag kulturális besorolása. A vitában felmerült kérdésként, hogy a kizárólag szarmata leletanyag mire utal a késő szarmata – hun kori objektumokban? Ismét a rákóczi falvi lelőhelyet hozva példaként, a maradványok elföldelése ebben az esetben arra utal, hogy a településre annak pusztulása után nem sokkal térhetett vissza valamilyen közösség, hiszen a vázak minden esetben teljes anatómiai összefüggésükben kerültek elő. Az egykorú planírozási réteg valószínűsíti, hogy ez a közösség időszakosan vagy tartósabban az elpusztult település területén, vagy annak közelében élt.

Amennyiben így történt, ez a régészeti anyagból nem biztos, hogy kimutatható, még akkor sem, ha ez az új közösség gyökeresen más anyagi kultúrával rendelkezett. Ezt az új település rövid élete, hirtelen, pusztulás nélküli felhagyása, a régészeti hagyaték jellege és az ásatási felszínhatár is okozhatja. Lehetséges lenne az is, hogy a visszatérő közösség a település korábbi lakóival teljesen azonos kerámiát használt, de erre csak a település tüzetes vizsgálatával és részletes tipokronológia kialakításával felelhetünk. A rákóczi falvi telep az utóbbi értékelés ellen szól, de ez a kép nem általánosítható. Másrészt a pusztulási réteg jelenségeiben feltűnik gepida jellegű kerámiaanyag, de ez nem olyan jelenségekből származik, amelyekben embervázat is találtunk. Mindez elsősorban arra bizonyíték, hogy a jelenségeket nem kiszakítva, hanem tágabb települési kontextusban kell értékelnünk.

ÉRTÉKELÉS

Az elmúlt évtizedekben feltárt hatalmas mennyiségű településanyag szervezett keretek közt történő feldolgozása nélkül a szarmata „gödörhulla”-problematikát nem fogjuk tudni megoldani. E jelenségek kutatása a népvándorlás kori régészeti kultúrák esetében módszertanilag nem kidolgozott, és értékelésükben a római császárkorral vagy a népvándorlás korral foglalkozó nemzetközi kutatás sem egységes. A kérdés részletes nemzetközi és hazai vizsgálatáig csak néhány módszertani megállapítást tehetünk.

A fentebbiek tükrében a szarmata lelőhelyeken talált, de a szarmata temetők ismert temetkezési szokásait nem tükröző emberi maradványok a következőképpen csoportosíthatók:

1. Temetők területén előkerült
  - a) sírgödörrel rendelkező rendellenes temetkezések
  - b) temetőjelenségekhez (általában körárkokhoz) köthető emberi maradványok

2. Települések területén előkerült

- a) speciális leletanyaggal vagy leletkörnyezettel ellátott jelenségek
- b) deszakralizált környezetben jelentkező emberi maradványok

A jövőbeli kutatás feladata, hogy e jelenség-típusok elválasztását, értékelését módszertanilag megalapozza és elemezze. Szintén kutatás tárgyát képezheti, hogy ugyanezek a csoportok az állatvázaknál, elsősorban a kutyavázaknál is megfigyelhetők-e a szarmata lelőhelyeken?⁸⁷

Az elsődleges kérdés az, hogy hogyan választható el egy-egy jelenség esetében módszertanilag, hogy különleges temetkezésnek, rituális jelenségnek értékeljük-e őket, vagy teljesen deszakralizált, gyakorlatias cselekvésnek, „elföldelésnek”? A rákóczi falvi település pusztulása szerencsés lehetőséget adott az értékelésre, de ez csak egy a módszertani lehetőségek közül. Egy olyan régészeti kultúra esetében, mely a halottait ismereteink szerint a településektől szigorúan elkülönülten helyezte végső nyugalomra, csak akkor merülhet fel a települési jelenségek rituális értékelése, ha erre az objektum jellege, a településszerkezetben betöltött szerepe, vagy a leletanyag utal. Előbbire példaként állhat tágabb korszakunkból egy bulgáriai eset,⁸⁸ a másodikra az Istvánovits Eszter által idézett lengyelországi áldozati hely.⁸⁹ A szarmata területeken ezzel szemben csak a harmadik esetre vannak bizonytalan példáink, amikor felmerül, hogy az emberi vázak viseleti elemként nem értelmezhető melléklettel rendelkeztek.

Az áldozati leletek köréből biztosan kizárhatók azok az objektumok, ahol az egyértelműen deszakralizáló háztartási hulladék és törmelékreléte jelenléte kimutatható, mint például a rákóczi falvi vagy tiszaföldvári esetben. A teljes település rituális elpusztítását természetesen elméletben nem zárhatjuk ki, de erre a korszak egyik kultúrköréből sem rendelkezünk sem történeti, sem egyértelmű régészeti utalással. Cá-

foltható a rituális jelleg véleményem szerint például a tiszavasvári esetben is, ahol az egyik emberváz egy felhagyott edényégető kemence égetőteréből került elő, melynek műhelyhulladékát munkagödörében és fűtőterében halmozták fel.

A második – és az elsőtől lehetőség szerint külön kezelendő – kérdés az objektumok keltezését érinti. Ezt két részre bonthatjuk: egyrészt felmerült kérdésként, hogy azonos keltezésűek-e a szarmata kori gödörbe dobott emberi maradványok? Erre az ismert példák alapján (pl. Szegvár-Oromdülő) ma már nem kell felelnünk. A lelőhelyek anyaga vagy régi, illetve kisebb ásatásokból származik, vagy közöletlen; de a különböző jellegű, földrajzi elhelyezkedésű és korszakú települések alapján ma már nem tartható valószínűnek, hogy mindegyik lelet a hun korhoz, vagy akár bármelyik, a történeti forrásokból ismert háborúhoz köthető.

A hagyományos rítus megadása nélkül elföldelt halottak jelenléte mögött kisebb válságok, elszigetelt események („hatalmaskodások”) is állhattak, amelyek feltehetően minden korszakban jelen voltak, csak mennyiségük függött a társadalmi, morális, politikai értékektől és a stabilitástól. Amennyiben a régészeti maradványok történeti eseményekkel hozhatók összefüggésbe, abban az esetben pedig nem csak egy hadjárat emlékeinek tarthatók, hanem képezhetik hosszabb folyamatok, esetünkben például a hun kori vagy hun kor végi, instabil, „polgárháborús” korszaknak a nyomait is. De arra a kérdésre, hogy ezek a profán értékelések vajon mennyire általánosíthatók, a rengeteg közöletlen anyag miatt megbízható válasszal nem rendelkezünk.

A keltezéssel kapcsolatos kérdés második része a késő szarmata – hun kori, erőszakos úton elpusztult, esetleg elföldelt emberi maradványokat is tartalmazó lelőhelyek felső időhatára. A fentebb felsorolt lelőhelyek közül a legkésőbbiek biztosan a szarmata kerámia-

⁸⁷ Vö. KULCSÁR 1998, 72–73.

⁸⁸ FIEDLER 1992, 316–319.

⁸⁹ ISTVÁNOVITS 1999, 178.

anyag legkésőbbi horizontjával egykorúak. Tehát a kérdést ma sem választhatjuk el a késő szarmata – hun kori települések tágabb értékelésétől.

A késő szarmata – hun kori telepek egy része úgy égett le, hogy lakóik vagy elpusztítóik a területre nem tértek vissza a romokat eltakarítani, a leégett maradványok *in situ* helyzetben találhatóak. Erre a legjobb példa az örménykúti telep, melyen a mélyszántás hiányában és a kézi humuszolásnak köszönhetően ezt pontosan dokumentálni lehetett.⁹⁰

Vaday Andrea 1997. évi tanulmánya óta kerültek közlésre azok a dél-alföldi telepanyagok, melyek szintén erre a korszakra keltezhetőek, de intenzív pusztulási réteget nem tartalmaznak.⁹¹ Példaként a kiskundorozsma-nagyszéki települést idézhetjük, amely a sárkányos tálak, kiöntöcsöves korsó alapján megérte a korszak végét, de fokozatosan hagyták fel.⁹² A Kiskundorozsma környéki késő szarmata – hun kori lelőhelyekről általánosabban is megállapítható, hogy a települések erőszakos pusztulásának nincs nyoma.⁹³ Egyetlen olyan értékelhető lelőhelyünk van (Kiskunfélegyháza-Pap-dűlő), melyen ennek ellenére gödörbe dobott ha-

lott is előfordult. Az újabb értékelések annak jelentőségét is kiemelik, hogy e lelőhelyek egy részén a kerámia a szarmata anyagtól eltérő vonásokat is mutat. Ezek alapján, elsősorban a Duna–Tisza közén, a gepida korban is továbbélő szarmata telepekkel számolnak.⁹⁴

Csak a harmadik településpusztulási típust alkotják a sokszor vitatott, elplanírozott települések, amelyek esetében a leégett törmelékretegek másodlagos helyzetben helyezkednek el. Tiszaföldvár-Téglagyár és Rákóczipfalva-Bagiföldek egyértelműen ebbe a típusba tartozik. Vaday Andrea megállapítása szerint ezek a lelőhelyek a Tisza vonalának közvetlen közelében húzódnak. Ez az elmélet ma is megállja a helyét, azzal a megszorítással, hogy nem általánosítható sem minden hun kori szarmata településre, sem minden „gödörhullás” településre. A valódi kérdés inkább az, hogy mely lelőhelyeket sorolhatjuk ebbe a körbe, meg tudjuk-e határozni a jelenség földrajzi kiterjedését, és hogy a Tisza-vidéken mennyire általános ez a folyamat. Bármi is legyen a válasz, az értékelést minden lelőhely esetében módszertanilag és a települési kontextus figyelembe vételével is alá kell támasztani.

KÖSZÖNETNYILVÁNTÁS

Ez úton is köszönöm Szabó Gábornak, Kovács Katalinnak, Sebők Katalinnak és Váczi Gábornak, hogy a lelőhely feldolgozását számomra lehetővé tették. A lelőhelyről bemutatott fotókat Dankó Szabolcs és Hegedűs Sándor készítette. Az emberi vázak antropológiai meghatározását Hajdu Tamás végezte. Munkájukért fogadják köszönetem. Köszönettel tartozom a Damjanich János Múzeum munkatársainak a Tiszabura-Pusztataskony 3. lelőhely összesítő térképének és Schilling Lászlónak a Törökszentmiklós-Kenderpart M4 20–22. lelőhely gödörbe fektetett emberi vázmaradványai fotóinak rendelkezésemre bocsátásáért.

⁹⁰ VADAY 2011, 409–411.

⁹¹ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006, 106; VADAY 2011, 234. Természetesen ilyen leletanyagok korábban is ismertek voltak. Az utóbbi évtized közlései során inkább e jelenség hangsúlyozása erősödött fel, valószínűleg éppen az említett vitának köszönhetően.

⁹² PINTYE ET AL. 2003, 224.

⁹³ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006, 106.

⁹⁴ SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006, 106.

IRODALOM

- ÁCS 1989: Ács Cs.: Megjegyzések a késő szarmata kerámia kérdéséhez. *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) 1992, 97–112.
- BALOGH 2007: Balogh Cs.: Hódmezővásárhely, Erzsébet. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 212.
- BALOGH 2009: Balogh Cs.: Telepek és temetők Makó, Igási járandó I. lelőhelyen. In: *Nyomvonalba zárva. Régészeti feltárások az M43-as autópályán és a Makót elkerülő úton nyomvonalán*. Szerk.: Balogh Cs. Szeged 2009, 30–33.
- BALOGH–HEIPL 2010: Balogh Cs. – Heipl M.: Szarmata temetőrészlet Balástya, Sospálhalom mellett. Új adatok a Dél-Alföld árokkeretes szarmata temetőihez és a rendellenes temetkezéseihez (Sarmatisches Gräberfeldteilstück bei Balástya, Sospálhalom. Neue ergebnisse zu sarmatischen, von einem Graben umgebenen Gräberfeldern, und zu irregulären Bestattungen der südlichen Tiefebene). In: *Pusztaszerőtől Algyőig. Régészeti lelőhelyek és leletek egy gázvezeték nyomvonalának Csongrád megyei szakaszán*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Monumenta Archaeologica 2. Szeged 2010, 149–167.
- BÓKA ET AL. 2006: Bóka G. – Fekete Z. – Kis A. – Patay R.: Ecsér, 6. sz. lelőhely. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 230–231.
- CSALLÁNY 1961: Csallány, D.: *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*. Archaeologia Hungarica 38. Budapest 1961.
- CSÁNYI 2007: Csányi M.: Rákóczi falva, Bagiföld I. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 259–260.
- CSÁNYI 2007a: Csányi M.: Rákóczi falva, Rókkant-föld I. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 264.
- CSÉKI–MAJERIK 2013: Cséki A. – Majerik V.: Ófehértó-Almezői-dűlő, M3 253 (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). In: *Tájékoztató az MNM NÖK 2010–2011. évi tevékenységéről*. Szerk.: Kvassay J. – Schilling L. Budapest 2013, 38.
- FIEDLER 1992: Fiedler, U.: *Studien zu Gräberfeldern des 6. bis 9. Jahrhunderts an der unteren Donau*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 11. Bonn 1992.
- FODOR 2005: Fodor I.: Hajdúdorog, Szállásföldek, közép. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 226–227.
- GABLER 2001: Gabler, D.: Terra sigillata-Funde aus der sarmatischen Siedlung Dunakeszi-Alagi-major. *Slovenská Archeológia* 49 (2001) 119–138.
- GINDELE 2010: Gindele, R.: *Die Entwicklung der kaiserzeitlichen Siedlungen im Barbaricum im nordwestlichen Gebiet Rumäniens*. Satu Mare 2010.
- GRUMEZA ET AL. 2013: Grumeza, L. – Ursuțiu, A. – Copos, G.: Arad „Barieră”. *Cercetări arheologice preventive într-un sit de epocă sarmatică. – Arad “Barieră”. Rescue Excavation in a Sarmatian Period Site*. Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 6. Cluj-Napoca 2013.
- GULYÁS 2012: Gulyás Gy.: Makó-Dáli-ugar VIII. (Csongrád megye, MOL 44. lelőhely). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009. évi feltárásairól*. Szerk.: Kvassay J. Budapest 2012, 78.
- GULYÁS 2012a: Gulyás Gy.: Makó-Járandó, Makó 39. lelőhely (Csongrád megye, MOL). In: *Évkönyv és jelentés a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2009.*

- évi feltárásairól. Szerk.: Kvassay J. Budapest 2012, 74–75.
- HAJDU–BERNERT 2007: Hajdu T. – Bernert Zs.: Embertani adatok a Tisza-vidék szarmata és gepida korához (Anthropological Data to Sarmatian and Gepid Age of the Tisza region). *Tisicum – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok évkönyve* 16 (2007) 327–344.
- HAJDU–MARCSEK 2010: Hajdu T. – Marcsek A.: Késő szarmata/hunkori gödör ember-tani leleteinek vizsgálata Tiszabura-Pusztataskony I. 3. lelőhelyről (The Study of Late Sarmatian/Hunnic Period Anthropological Finds of the Pit from Tiszabura-Pusztataskony, Site Nr I. 3). In: *Hadak Útján. A Népvándorlások Fia-tal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 61–70.
- ISTVÁNOVITS 1999: Istvánovits E.: Tiszavasvári-Városföldje, Jegyző-tag (A settlement of the 5th century). *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 41 (1999) 173–254.
- ISTVÁNOVITS 2012: Istvánovits E.: Nyíregyháza-Oros, Kánya-hegy-dűlő. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2010 (Archaeological Investigations in Hungary 2010)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 308–309.
- ISTVÁNOVITS ET AL. 2005: Istvánovits E. – Lőrinczy G. – Pintye G.: A szegvár-oromdűlői császárkori telep. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica* 11 (2005) 51–115.
- ISTVÁNOVITS ET AL. 2011: Istvánovits, E. – Kulcsár, V. – Mérai, D.: Roman Age Barbarian Pottery Workshops in the Great Hungarian Plain. In: *Drehscheibentöpferer im Barbaricum: Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten Internat. Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009.* Bonner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichtlichen Archäologie 13. Hrsg.: Bemann, J. – Hegewisch, M. – Meyer, M. Bonn 2011, 333–355.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2008: Istvánovits E. – Kulcsár V.: Az ún. „meót” típusú kardok/tőrök a Kárpát-medencében. *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 50 (2008) 281–290.
- KOROM 2007: Korom A.: Budapest, XVII. Péceli út. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 182.
- KOVALOVSKYI 1980: Kovalovszki J.: *Település-ásatások Tiszaeszlár–Bashalmon: Bronz-kor, III–IV. és XI–XIII. század.* Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest 1980.
- KULCSÁR 1997: Kulcsár V.: Császárkori telep-ásatások a 2. sz. főút nyomvonalában. In: *Pest megyei múzeumi füzetek* 4. Szentendre 1997, 374–378.
- KULCSÁR 1998: Kulcsár V.: *A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai (The Burial Rite of the Sarmatians of the Carpathian basin)*. Múzeumi Füzetek 49. Aszód 1998.
- KULCSÁR ET AL. 2006: Kulcsár V. – Nagy A. – Pesti K. – Patay R. – Rácz T. Á. – Voicsek V.: Ecsér, 7. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2005 (Archaeological Investigations in Hungary 2005)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2006, 231–233.
- KULCSÁR–HORVÁTH 2002: Kulcsár, V. – Horváth, F.: Die Terra Sigillata-Funde der kaiserzeitlichen Siedlung Vác-Csörögirét im Barbaricum. In: *Zwischen Rom und dem Barbaricum. Festschrift für T. Kolník zum 70. Geburtstag.* Hrsg.: Kuzmová, K. – Pieta, K. – Rajtár, J. Nitra 2002, 313–324.
- LOVÁSZ 1989: Lovász E.: Adatok Észak-Magyarország római kori történetéhez. *A Jósa András Múzeum Évkönyve* 30–32 (1987–1989) 1992, 31–46.
- MARTA ET AL. 2005: Marta, L. – Kádas Z. – Aсталos, C.: Nyíregyháza-Oros, Lévai tag. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 255.
- MASEK 2012: Masek Zs.: Kora népvándorlás kori települések kutatása

- Rákóczi-falva–Bagi-földek 5–8–8A. lelőhelyek területén (Settlement surveys from the Early Migration Period at Rákóczi-falva–Bagi-földek [Sites 5–8–8A]). In: *Hadak Útján. A Népvándorláskor Fia-tal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete. Budapest–Szigethalom, 2010. október 28–30.* Szerk.: Petkes Zs. Budapest 2012, 43–59.
- MASEK 2014: Masek Zs.: Cikádafibulás szarmata sír Rákóczi-falváról. *Communicatioes Archaeologicae Hungariae* 2011–2013 [2014] 101–122.
- MASEK 2015: Masek Zs.: Száz gepida ház. A rákóczi-falvi gepida település szerkezete. In: *Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája.* Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 5 – MTA BTK MÓT Kiadványok 4. Szerk.: Balogh Cs. et al. Budapest–Esztergom 2015, 351–386.
- MÉSZÁROS ET AL. 2007: Mészáros P. – Paluch T. – Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: Felgyő, Kettőshalmi-dűlő. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 199–200.
- NAGY 2005: Nagy, M.: Szőreg-Téglagyár. In: *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet* 2. Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae 2. Hrsg.: Bóna, I. – Garam, É. – Vida, T. Budapest 2005, 120–203.
- PAJA 2003: Paja L.: A röszei (48/60., 48/75.) és kiskundorozsmai (26/60., 26/72.) szarmata kori embertani maradványok rövid ismertetése. In: *Úton-útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán.* Szerk.: Szalontai Cs. Szeged 2003, 165–168.
- PATAY 2007: Patay R.: Ecsér, 6. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 193–194.
- PATAY–RÁCZ 2005: Patay R. – Rác T. Á.: Vecsés, 83. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 303.
- PÁRDU CZ 1938: Párducz M.: Római kori lelőhely Hódmezővásárhelyen a Solt-Paléban. *Dolgozatok* 14 (1938) 90–123.
- PINTYE ET AL. 2003: Pintye G. – Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: A kiskundorozsma-nagyszéki szarmata település legkésőbbi fázisa. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* 2003. Szeged 2004, 215–234.
- RÉ GKUT 2006: *Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárások Pest megyében 2001–2006.* Szerk.: Tari E. Szentendre 2006.
- RACZKY–ANDERS 1997: Raczky P. – Anders A.: Autópálya a múltba. Gondolatok az M3-as autópálya leletmentései eredményeit bemutató kiállítás kapcsán. *Magyar Múzeumok* 3:2 (1997) 3–8.
- RAJNA 2005: Rajna A.: Cegléd, Váróczi-dűlő. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 200–201.
- ROSTA–LICHTENSTEIN 2011: Rosta Sz. – Lichtenstein L.: Egy szarmata telep a 2–3. század fordulóján. In: *A Barbaricum ösvényein... A 2005-ben Kecskeméten tartott tudományos konferencia előadásai.* Archaeologia Cumanica 1. Szerk.: Somogyvári Á. – V. Székely Gy. Kecskemét 2011, 85–117.
- RÓZSA 2005: Rózsa Z.: Orosháza, Vásárhelyi út, Szücs tanya. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2004 (Archaeological Investigations in Hungary 2004).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2005, 260.
- SIMON 2012: Simon L.: Bükkábrány, Vasúti-dűlő. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2010 (Archaeological Investigations in Hungary 2010).* Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 201.
- SÓSKUTI 2005: Sóskuti K.: Szarmata település-részlet Kiskunfélegyháza-Pap dűlőben. *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 235–272.

- SÓSKUTI 2008: Sóskuti K.: Felgyő, Kettőshalmi-dűlő. I. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2007 (Archaeological Investigations in Hungary 2007)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2008, 212.
- SÓSKUTI 2009: Sóskuti K.: Óföldrak, Ürmös I. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2008 (Archaeological Investigations in Hungary 2008)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2009, 247.
- SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2006: Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: A Maty-ér mente történeti képe az 5. században. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 2005*. Szeged 2006, 99–115.
- SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2012: Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: Nemesnádudvar, Hajósi-úti dűlő II. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2010 (Archaeological Investigations in Hungary 2010)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2012, 301–302.
- SÓSKUTI–SZ. WILHELM 2014: Sóskuti K. – Sz. Wilhelm G.: Felgyő-Kettőshalmi-dűlőben (20/77, Nr. 85. lelőhely) feltárt szarmata településrészlet római eredetű leletanyaga. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Új folyam 1 (2014)* 61–99.
- SZABÓ 1962: Szabó J. Gy.: Tíz év régészeti feltárásai Heves megyében. *Egri Múzeum Évkönyve 1962*, 327–333.
- SZALONTAI–TÓTH 2000: Szalontai Cs. – Tóth K.: Előzetes jelentés a Kiskundorozsma határában végzett szarmata kori település- és temetőfeltárásról. In: *Hadak útján. A népvándorlaskor fiatal kutatóinak konferenciája. Domaszék 1999. szeptember 27–30.* Szerk.: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs. Szeged 2000, 59–79.
- SZOLNOKI 2008: Szolnoki L.: Balmazújváros határa. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2007 (Archaeological Investigations in Hungary 2007)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2008, 166–168.
- TARI ET AL. 2007: Tari E. – Mérai D. – Rosta Sz.: Ecsér, 7. sz. lelőhely. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 194–196.
- TÁRNOKI 2007: Tárnoki J.: Rákóczifalva, Bivaly-tó, Rökkant-föld II. In: *Régészeti kutatások Magyarországon 2006 (Archaeological Investigations in Hungary 2006)*. Szerk.: Kisfaludi J. Budapest 2007, 263.
- TUGYA–RÓZSA 2012: Tugya B. – Rózsa Z.: A szaru, mint nyersanyag felhasználása Orosháza-Községporta-Szűcs-tanya szarmata lelőhelyen. Régészeti, archaeozoológiai, néprajzi vonatkozások. In: *Környezet – Ember – Kultúra. A természettudományok és a régészet párbeszéde. Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ 2010. október 6–8-án megrendezett konferenciájának tanulmánykötete*. Szerk.: Kreiter A. – Pető Á. – Tugya B. Budapest 2012, 225–230.
- B. TÓTH 1991: B. Tóth Á.: Gepida településnyomok a Körös-Tisza-Maros közén. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1984–1985:2 (1991)* 97–104.
- UTAK A MÚLTBA 1997: *Utak a múltba. Az M3-as autópálya régészeti leletmentései*. Szerk.: Raczky P. – Kovács T. – Anders A. Budapest 1997.
- VADAY 1984: Vaday A.: Késő szarmata agyagbográcsok az Alföldön. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1980–1981 (1984)* 31–42.
- VADAY 1985: Vaday A.: A bagi lelet: Újabb adat a későszarmata besimított kerámia kérdéséhez. *Archaeologiai Értesítő* 112 (1985) 25–36.
- VADAY 1989: Vaday A.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*. Antaeus 17–18. Budapest 1989.
- VADAY 1994: Vaday, A.: Late Sarmatian Graves and their Connections within the Great Hungarian Plain. *Slovenská Archeológia* 42:1 (1994) 105–124.
- VADAY 1996: Vaday, A.: Roman Period Barbarian settlement at the site of Gyoma 133. In: *Cultural and Landscape Changes*

- in *South-East Hungary II. Prehistoric, Roman Barbarian and Late Avar Settlement at Gyoma 133 (Békés County Micro-region)*. Ed.: Bökönyi, S. Budapest 1996, 51–307.
- VADAY 1996a: Vaday A.: Hun kori kulacs Tiszafüreden. *Múzeumi Levelek*. Szolnok 1996, 53–66.
- VADAY 1997: Vaday A.: Atipikus szarmata telepjelenség a Kompolt-Kistéri tanya 15. lelőhelyén. *Agria* 33 (1997) 77–107.
- VADAY 1999: Vaday A.: Bevezetés. In: *Kompolt-Kistéri. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán*. Heves Megyei Régészeti Közlemények 1. Szerk.: Petercsák T. – Szabó J. J. Eger 1999, 7–8.
- VADAY 2003: Vaday A.: Szarmaták a hun korban. In: *Magyar régészet az ezredfordulón*. Főszerk.: Visy Zs. Budapest 2003, 287–288.
- VADAY 2011: Vaday A.: Excavations at Örménykút (Site No. ÖRM0052) – Late Sarmatian settlement at ÖRM0052. In: H. Vaday, A. – Jankovich, B. D. – Kovács, L. with contributions of Bartosiewicz, L. – Choyke, A. M. – Gyulai, F.: *Archaeological Investigations in County Békés 1986–1992*. *Varia Archaeologica Hungarica* 25. Budapest 2011, 405–587.
- VADAY–HORVÁTH 1999: Vaday A. – Horváth F.: A szarmata telep értékelése. In: *Kompolt-Kistéri. Újkőkori, bronzkori, szarmata és avar lelőhely. Leletmentő ásatás az M3-as autópálya nyomvonalán*. Heves Megyei Régészeti Közlemények 1. Szerk.: Petercsák T. – Szabó J. J. Eger 1999, 179–253.
- VÖRÖS 1982: Vörös G.: Későszarmata fazekasműhely Sándorfalva-Eperjesen. *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében* 1982. Szeged 1982, 27–36.
- VÖRÖS 1983: Vörös G.: Hunkori szarmata temető Sándorfalva-Eperjesen. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1982–1983:1 (1983) 129–172.
- VÖRÖS 1984: Vörös G.: Későszarmata edényégető kemence Sándorfalva-Eperjesen. In: *Iparrégészet* II. Szerk.: Gömöri J. Veszprém 1984, 147–154.
- VÖRÖS 1992: Késő szarmata falu emlékei Tápé–Széntégláégető lelőhelyről. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve* 1991–1992:1 (1992) 11–30.
- VÖRÖS 1998: Vörös G.: Településszerkezet és életmód az alföldi szarmaták falvaiban. In: *Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön*. Gyulai Katalógusok 6. Szerk.: Havassy P. Gyula 1998, 49–66.
- VÖRÖS 2005: Vörös G.: A szarmata kori gyermek temetkezések jellemzői néhány temető adatai alapján (Előtanulmány a Madaras – Halmok temető feldolgozásához). *A Szántó Kovács János Múzeum Évkönyve* 7 (2005) 127–150.

“BARBARIANS?” – INTERPRETATION OF THE LATE SARMATIAN-HUNNIC PERIOD DESTRUCTION HORIZON AT RÁKÓCZIFALVA

The Late Sarmatian-Hunnic phase of the Rákóczifalva-Bagi-földek 5 site includes a redeposited destruction layer of a burnt-down settlement. This destruction horizon constituted the base material for defining the local Late Sarmatian-Hunnic period pottery. The spatial analysis of this horizon provided the starting point for research of the settlement structure. Remains of nine individuals thrown into six storage pits were excavated. These proved to be contemporaneous with the destruction horizon. The main goal of this paper is to introduce these features and briefly summarise their context. The reason for summarizing the research of the settlement structure is to show that this type of analysis cannot be avoided in such cases when human remains appear in the settlement features.

Since according to the available anthropological data the fragmented human remains of the Late Sarmatian-Hunnic settlements belong to females, children or elderly men, they may well have been victims of military events. With two exceptions, the human remains of Rákóczifalva came into light in anatomical context and were identified as belonging to adult males.

The settlement mostly consists of archaeological features of agricultural nature. Most of the features are storage pits, while the number of pit-houses is somewhat less. There are a few wells and free standing ovens too. The destruction horizon mostly came to the surface in the bell-shaped storage pits. As for the interpretation of the settlement structure I analysed the following characteristics: the scatter of the ceramic fragments belonging together but found in different features; quantitative distribution of the ceramic material; the scatter of burnt daub fragments; distribution of the pits with main filling layer-types such as burnt debris layers; distribution of the main forms of pits and the location of human remains in the settlement.

Considering the occurrence of this horizon, the debris could not belong to the pit-houses of the settlement. The scatter of the destruction horizon in secondary position gives way to the assumption that above-surface buildings could have stood in the intensive central area of the settlement but they left no archaeological traces at all. These can primarily be interpreted as dwellings. If it is so, the pit-houses might have had other functions, such as farm buildings or workshops.

The appearance of human remains in Sarmatian settlements raised a debate in Hungarian research in the last decades, variously interpreted as belonging to casualties of military events, as atypical burials or as evidence for sacrificial activity. While large-scale surface excavations multiplied the number of similar features explored over the last decades, most of them remain unpublished. Based on older publications, preliminarily records and the Rákóczifalva site these human remains, found on Sarmatian archaeological sites but not reflecting the burial rites of the population, can be grouped as follows:

1. Remains in cemetery areas:

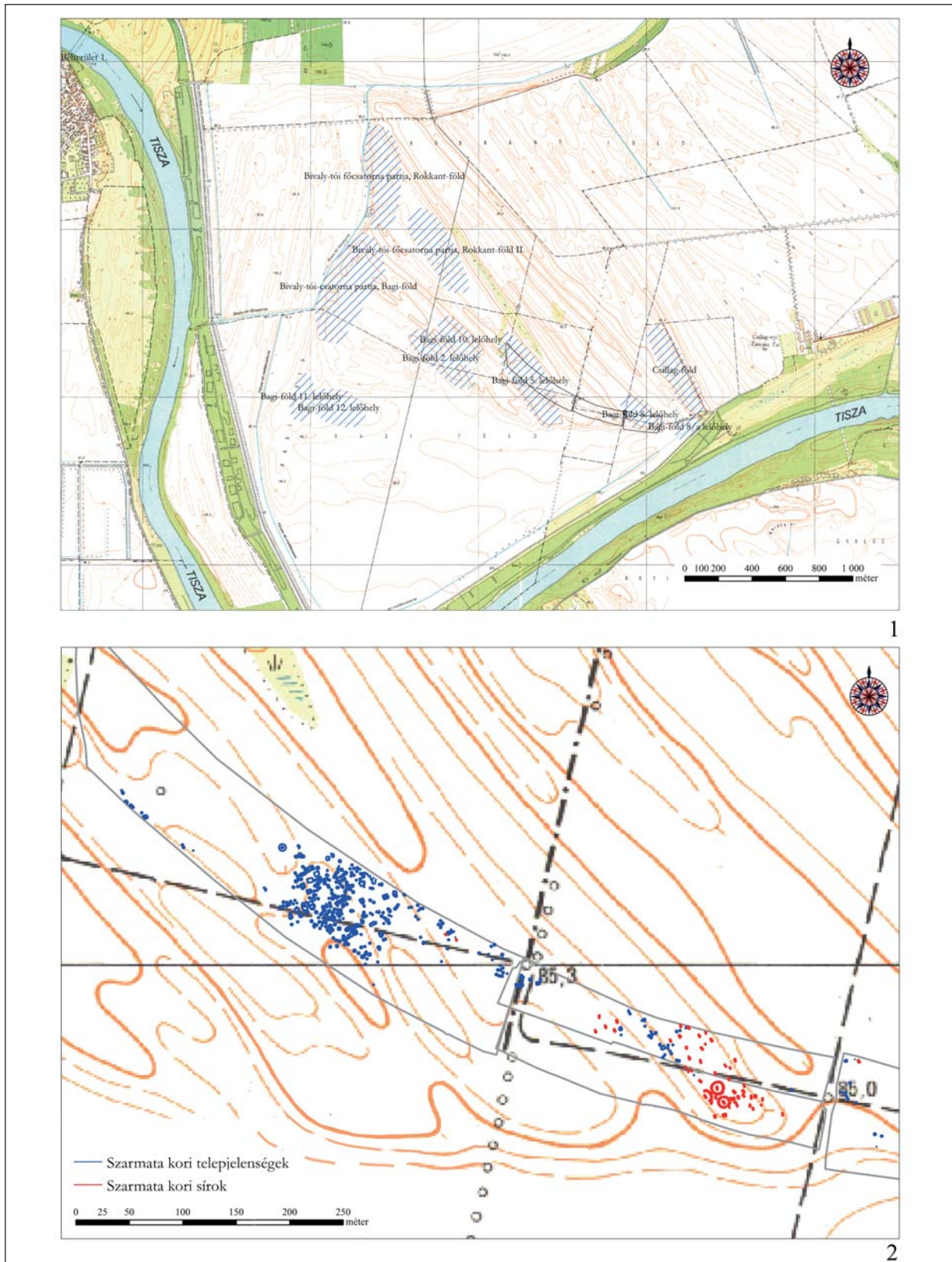
- a) irregular burials with regular grave pits;
- b) human remains connected to burial features (mostly round ditches surrounding the graves).

2. Remains in the settlement areas:

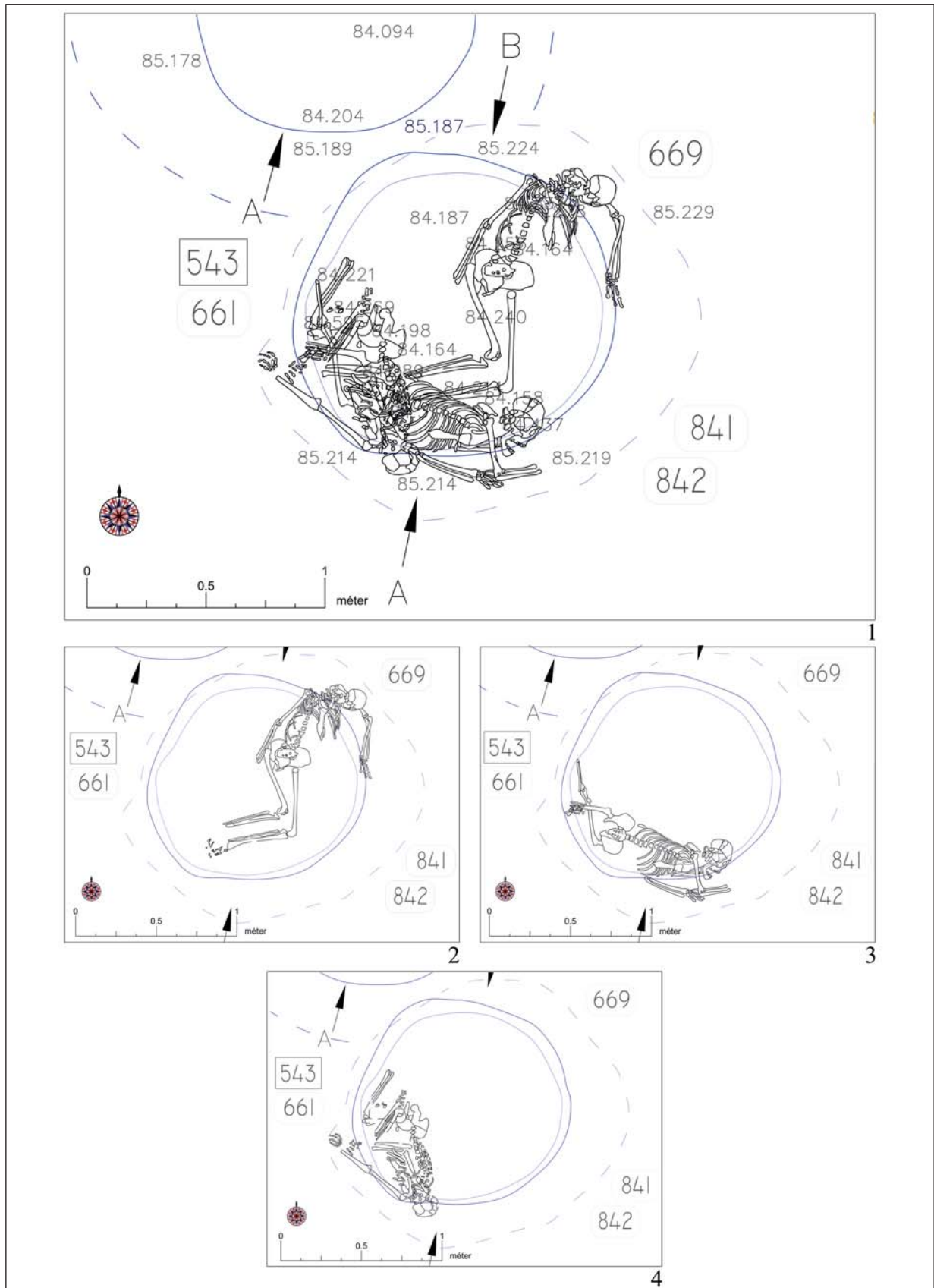
- a) features with specific material or within specific context;
- b) features in desacralised context without any special characteristics (Tiszaföldvár-Téglagyár, Rákóczifalva-Bagi-földek 5).

The exact definition and distinction of these groups and their detailed analysis will be the task of future research.

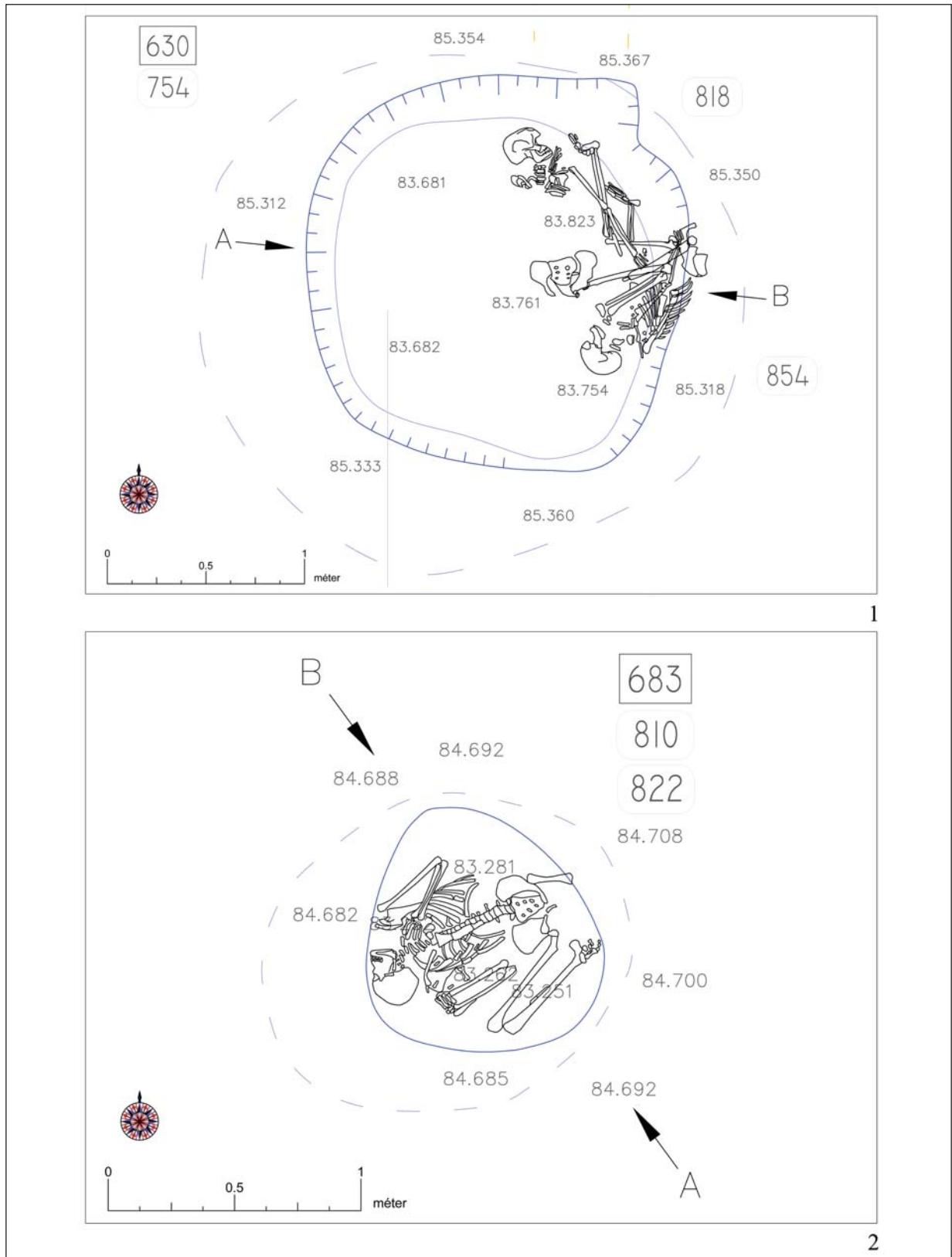

1. kép. 1: Régészeti lelőhelyek a rákóczi falvi bivaly-tói árvízvédelmi töltésszakasz környezetében;
2: Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A. lelőhely, a nyomvonal szarmata kori jelenségei
Fig. 1. 1: Archaeological sites in the vicinity of the Rákóczi falva, Bivaly-tó flood control dam;
2: Sarmatian age features along the dam at Rákóczi falva-Bagi-földek 5–8–8A site

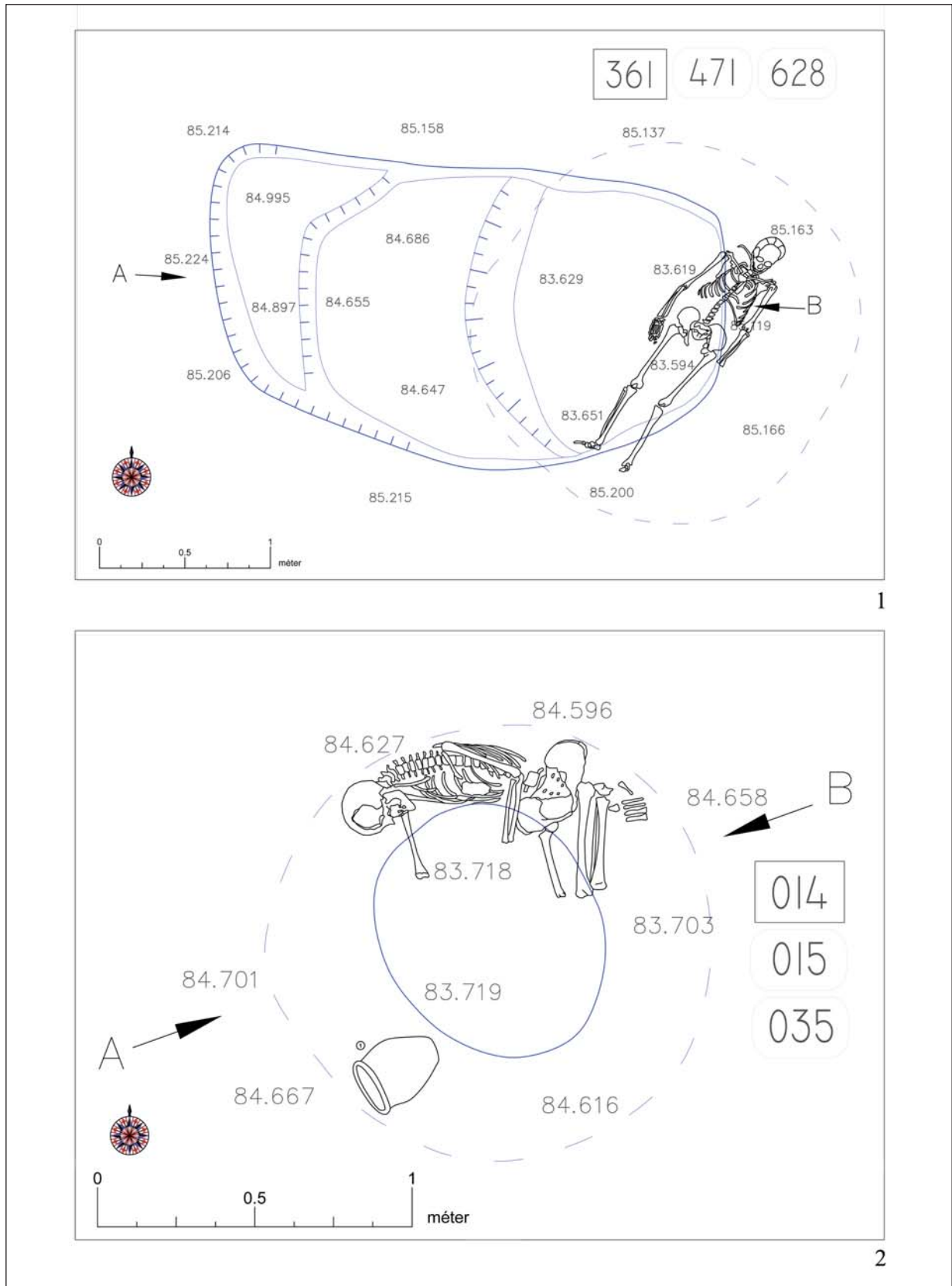

2. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: 543/661. gödör; 2: 543/669; 3: 543/841; 4: 543/842. emberi vázak
 Fig. 2. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1: Feature 543/661; Human remains: 2: 543/669; 3: 543/841; 4: 543/842

3. kép. Rákóczi falva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: 630/754. gödör, 630/818 és 630/854. emberi vázak;
2: 683/810. gödör, 683/822. emberi váz

Fig. 3. Site Rákóczi falva-Bagi-földek 5. 1: Feature 630/754, human remains: 630/818 and 630/854;
2: Feature 683/810, human remains 683/822

4. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: 361/471. gödör, 361/628. emberi váz; 2: 14/15. gödör, 14/35. emberi váz
 Fig. 4. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1: Feature 361/471, human remains 361/628;
 2: Feature 14/15, human remains 14/35

5. kép. Rákóczi falva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1–6: 543/661. gödör; 2–3: 543/841. váz; 4: 543/842. váz; 5–6: 543/669. váz; 7–8: 630/754. gödör, 630/818 és 630/854. vázak

Fig. 5. Site Rákóczi falva-Bagi-földek 5. 1–6: Feature 543/661; 2–3: Human remains 543/841; 4: Human remains 543/842; 5–6: Human remains 543/669; 7–8: Feature 630/754, human remains 630/818 and 630/854

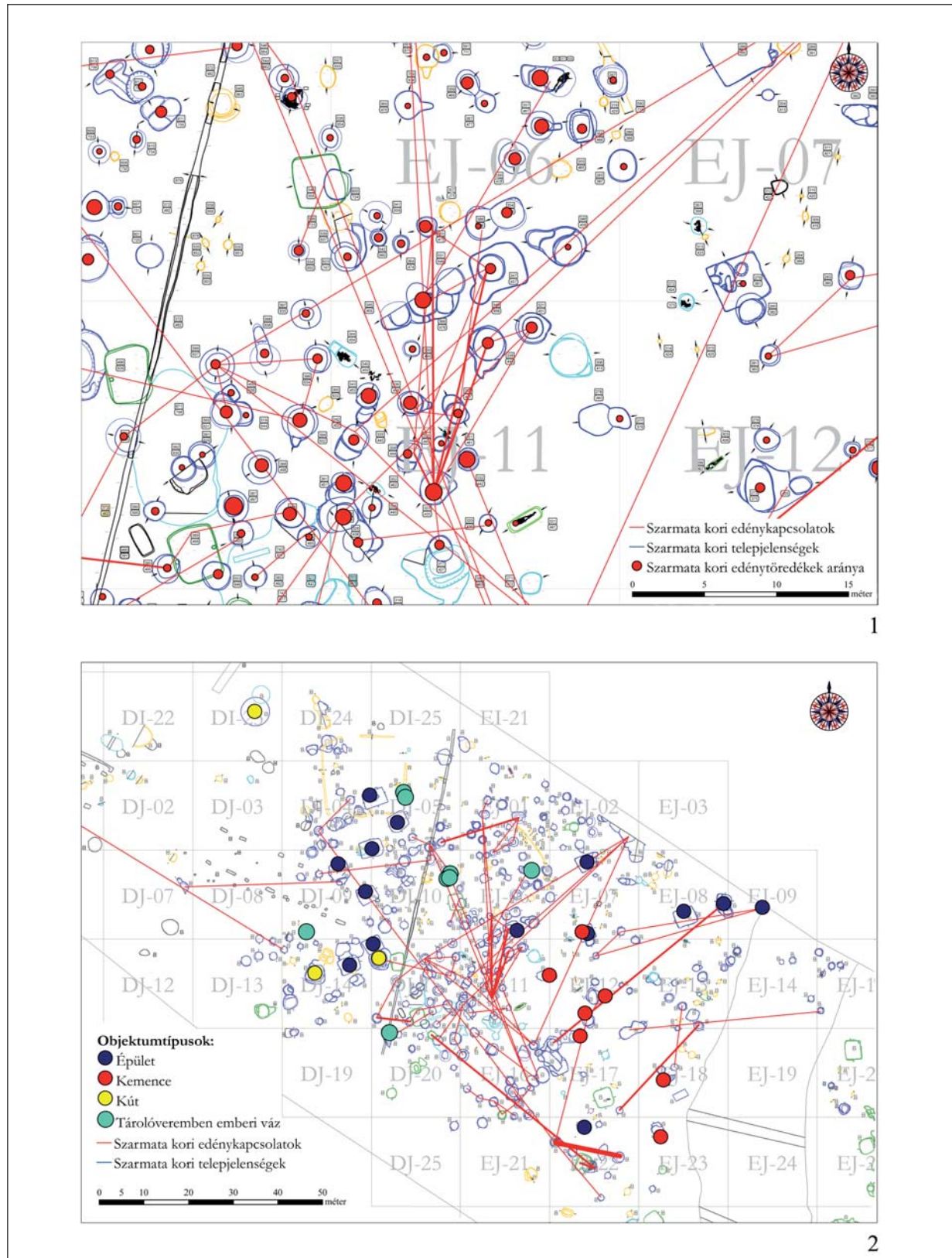
6. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1–2: 630/754. gödör; 1: 630/818. váz; 2: 630/854. váz;
3–4: 361/471. gödör, 361/628. váz; 5: 683/810. gödör, 683/822. váz; 6–7: 14/15. gödör, 14/35. váz

Fig. 6. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1–2: Feature 630/754; 1: Human remains 630/818; 2: Human remains 630/854; 3–4: Feature 361/471, human remains 361/628; 5: Feature 683/810, human remains 683/822; 6–7: Feature 14/15, human remains 14/35

7. kép. Rákóczi falva-Bagi-földek 5. lelőhely. Példák az edénykapcsolatokkal kialakított pusztulási horizont objektumaira. 1: Épületomladékkal borított gödör és ráásott gepida kori épület (209/302, 209/332); 2: Égésréteg nélküli, kevert betöltésű gödör (631/755); 3–8: Tárolóvermek égett törmelékréteggel; 3: 244/353; 4: 323/433; 5: 376/486; 6: 710/839; 7–8: 520/645

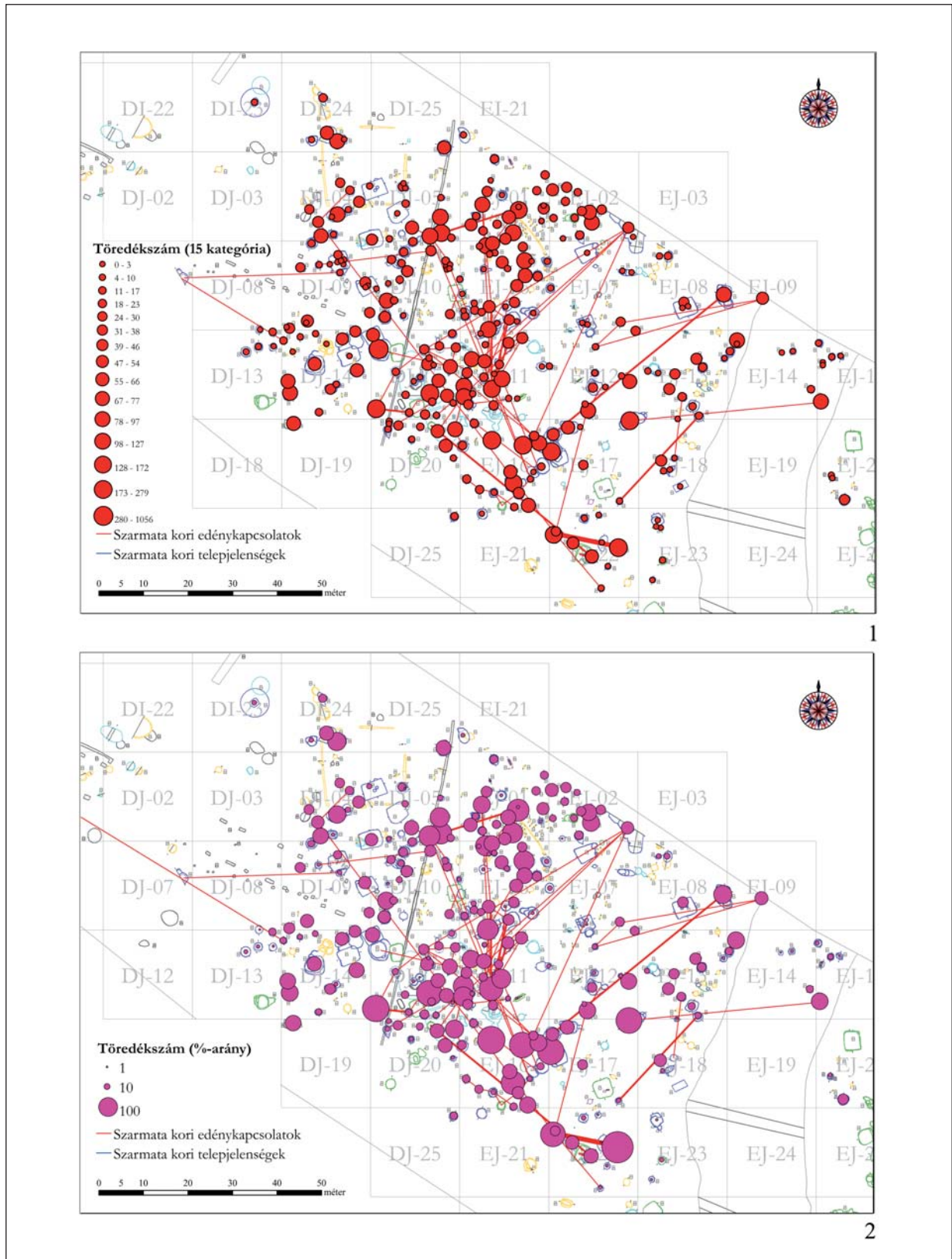
Fig. 7. Site Rákóczi falva-Bagi-földek 5. Examples for the features of the destruction horizon created by links of potsherds. 1: Sarmatian pit covered by debris of a building and a Gepid pit-house cut through it (209/302, 209/332); 2: Pit with mixed filling without burnt layers (631/755); 3–8: Storage pits with burnt debris layers; 3: 244/353; 4: 323/433; 5: 376/486; 6: 710/839; 7–8: 520/645

8. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: A 361/628. váz viszonya a pusztulási horizont középső zónájához; 2: Jelentősebb objektumtípusok és az emberi vázak elhelyezkedése

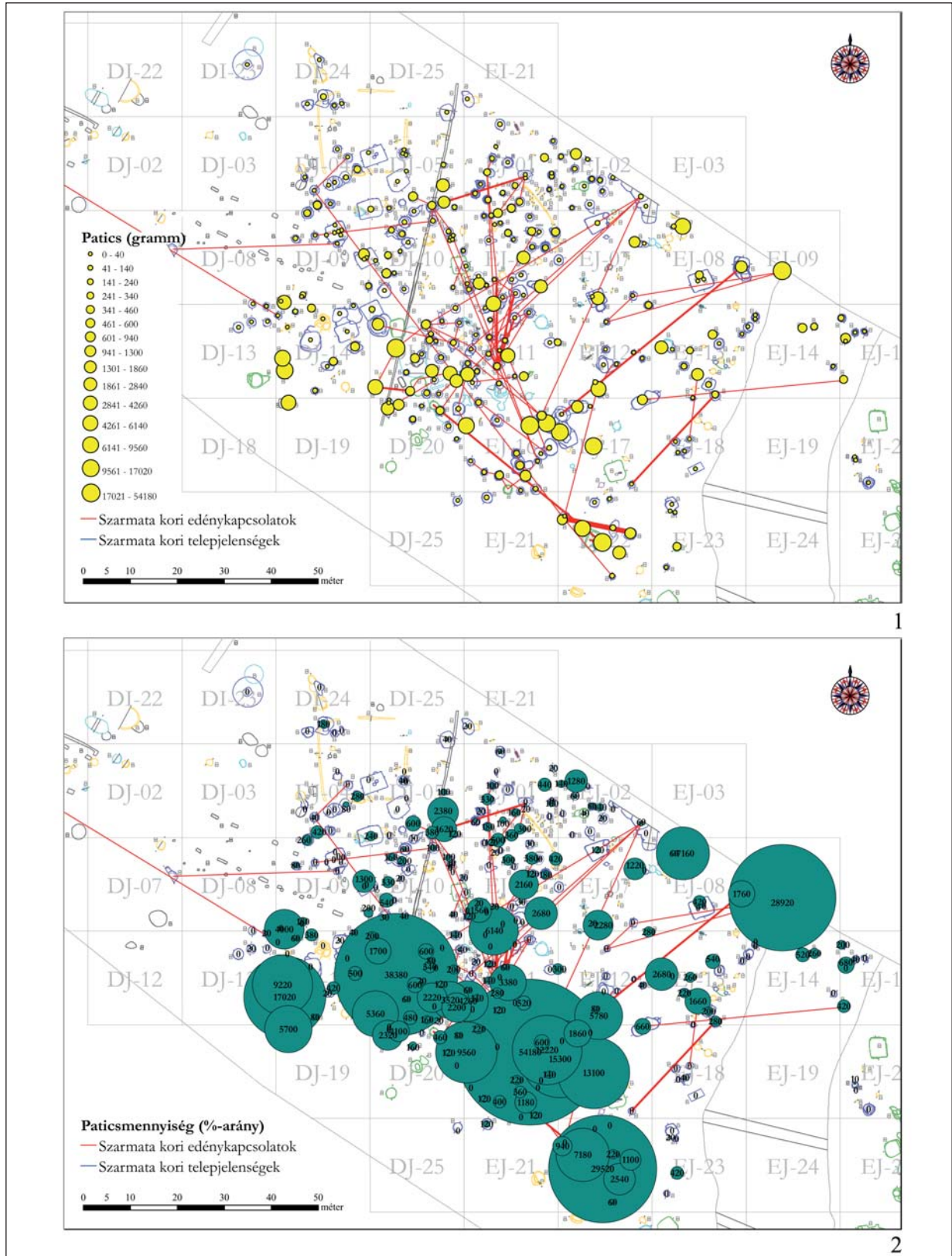
Fig. 8. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1: Relations between human remains 361/628 and the central area of the destruction horizon; 2: Significant feature types and the location of human remains

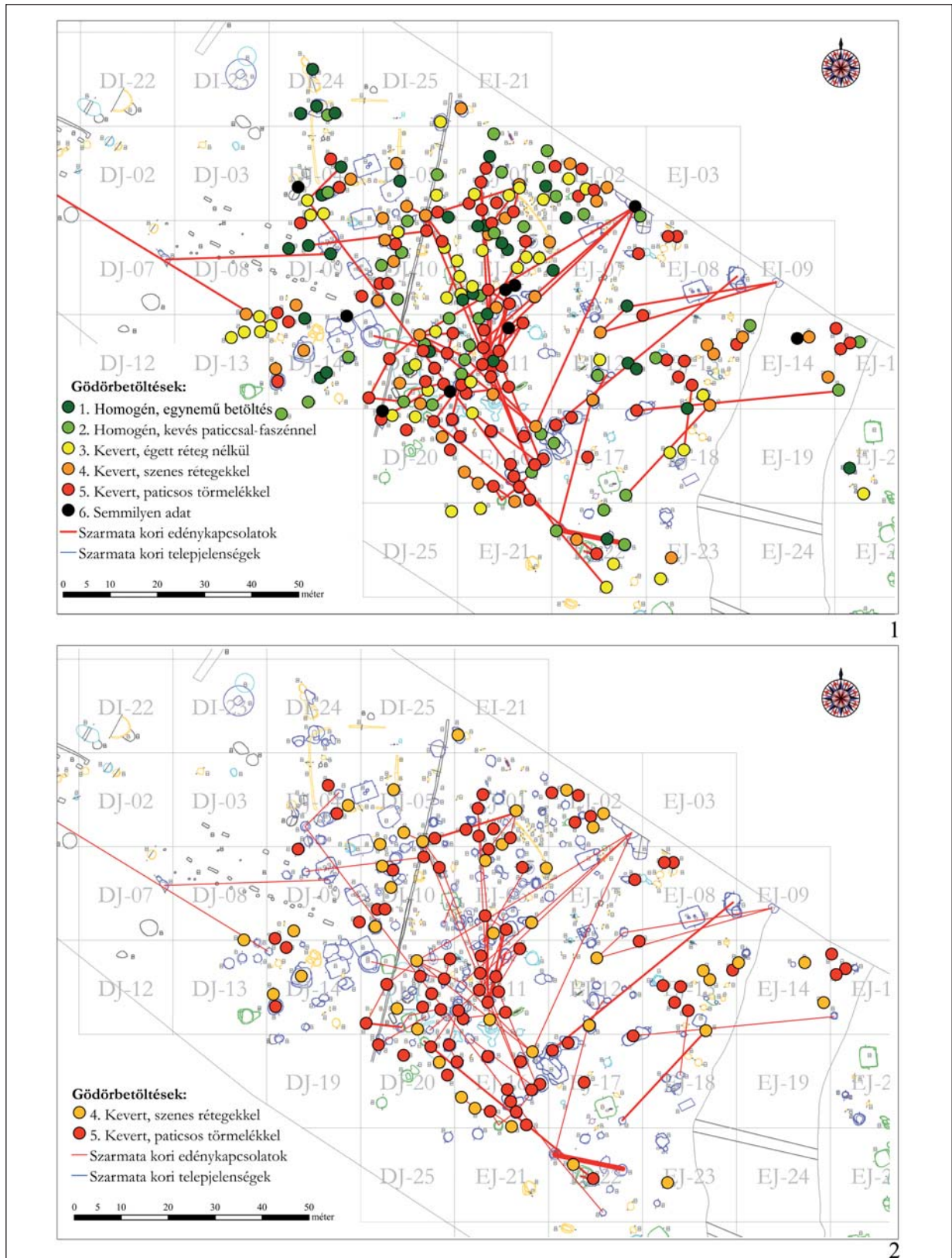

9. kép. Rákóczi falva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: A kerámia szóródása mennyiség (töredékszám) alapján; 2: A kerámia szóródása százalékarányos alapon

Fig. 9. Site Rákóczi falva-Bagi-földek 5. 1: Scatter of ceramic fragments according to quantity (number of fragments); 2: Scatter of ceramic fragments according to percentage

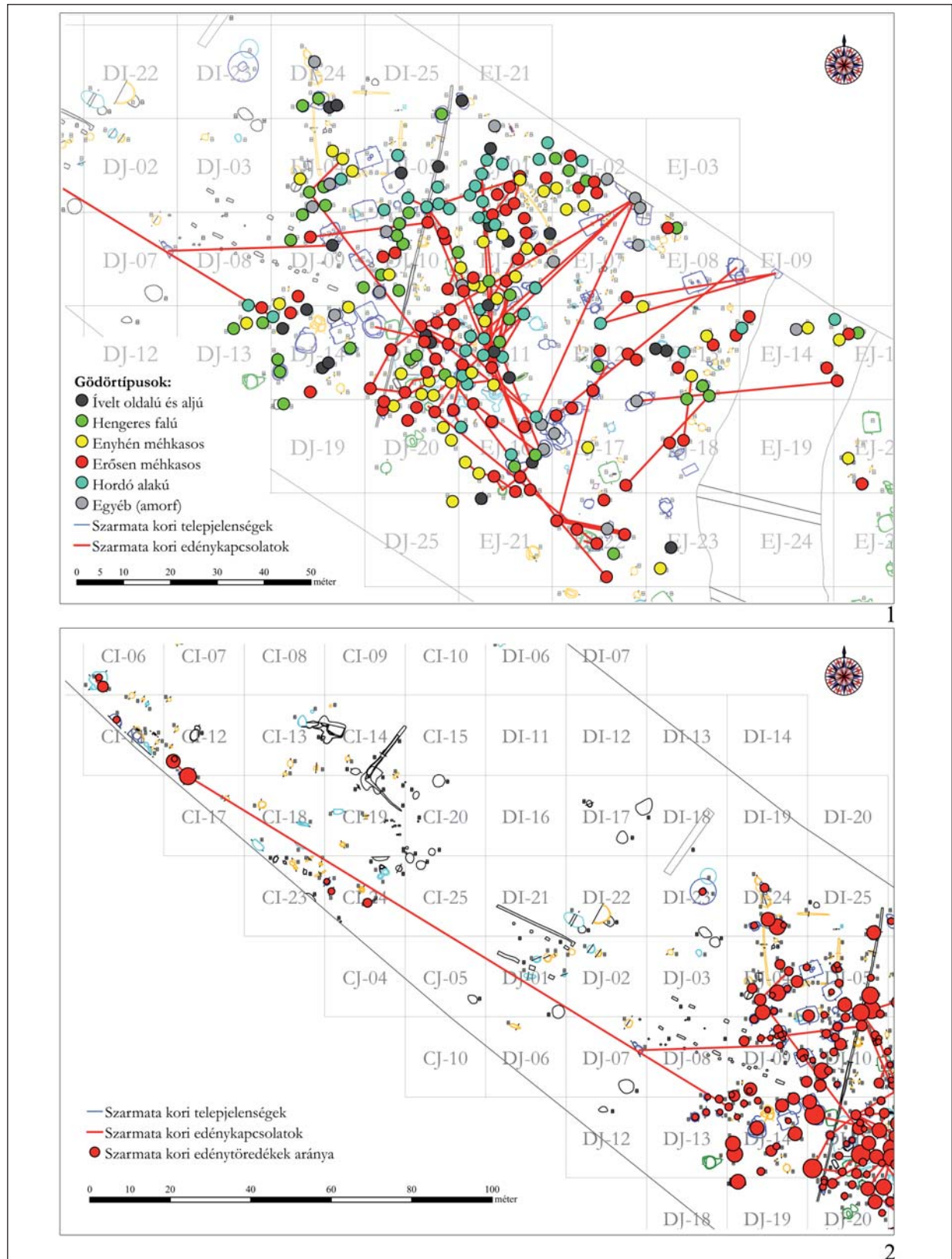

10. kép. Rákóczifalva-Bagi-földek 5. lelőhely. 1: A patics szóródása mennyiség (gramm) alapján;
 2: A patics szóródása százalékarányos alapon
 Fig. 10. Site Rákóczifalva-Bagi-földek 5. 1: Scatter of burnt daub according to weight (grams);
 2: Scatter of burnt daub according to percentage

11. kép. Rákóczi falva. Bagi-földek 5. lelőhely. 1: A különböző típusú gödörbetöltések elhelyezkedése; 2: A pusztulási horizont helyzete az égett betöltésű gödrök alapján

Fig. 11. Site Rákóczi falva-Bagi-földek 5. 1: Distribution of pits with main filling layer types; 2: Distribution of the destruction horizon according to pits with burnt filling

12. kép. Rákóczi-földek 5. lelőhely. 1: Főbb gödörtípusok szóródása;

2: A központi településrész és az északnyugati településrész kapcsolata

Fig. 12. Site Rákóczi-földek 5. 1: Distribution of the main types of pit forms;
2: Relation between the central settlement area and the northwestern settlement fragment